

Pelikán, Jarmil

Przypisy

In: Pelikán, Jarmil. *Recepcja twórczości Juliusza Słowackiego w literaturze i społeczeństwie polskim w latach 1849-1867*. wyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1963, pp. 152-180

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126674>

Access Date: 29. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

I

- ¹ W pierwszym rzędzie będą to fenograficzne prace S. K a w y n a : *Ideologia stronnictw politycznych w Polsce wobec Mickiewicza 1890—1898*. Lwów 1937; *Z badań nad legendą Mickiewiczowską. Studia i szkice fenograficzne*. Lublin 1948; *W kręgu kultu Mickiewicza. Szkice fenograficzne*. Łódź 1957.
- ² F. Hoesick : „*Sila fatalna*“ *poezji Słowackiego. Przyczynek do sławy pośmiertnej poety*. Kraków 1921.
- ³ I. Matuszewski : *Słowacki i nowa sztuka (modernizm)*. Warszawa—Kraków 1902.
- ⁴ K. Wyka : *Matejko i Słowacki*. Warszawa 1953.
- ⁵ J. Maciejewski : *Słowacki w Wielkopolsce. Szkice i materiały*. Wrocław 1955.
- ⁶ J. Starnawski : *Juliusz Słowacki we wspomnieniach współczesnych*. Wrocław 1956.
- ⁷ *Juliusz Słowacki w poezji polskiej (Antologia poetycka)*. Ułożył Wiktor Hahn. Wydanie nowe. Wrocław 1955.
- ⁸ Prace z tego zakresu szczegółowo wymienia W. H a h n w *Bibliografii dzieł wszystkich Juliusza Słowackiego* pod redakcją J. Kleinera.
- ⁹ M. Weryha-Darowski : *Z życia Juliusza Słowackiego*. „Warta“ r. 1888, s. 6345.
- ¹⁰ Np. B. Czarnik : *Na wieść o śmierci Mickiewicza*. „Przewodnik Naukowy i Literacki“ r. 1891, s. 964; T. T. Jeż : *Od kolebki przez życie. Wspomnienia*. Kraków 1936; t. I, s. 157; P. Wilkońska : *Moje wspomnienia o życiu towarzyskim w Warszawie*. Warszawa 1907; t. II, s. 5.
- ¹¹ Z. Wasilewski : *Od romantyków do Kasprowicza*. Lwów 1907; s. 165.
- ¹² M. Kridl : *Walka Słowackiego z Mickiewiczem*. W publikacji zbiorowej *Cieniom Juliusza Słowackiego...* Lwów 1909; s. 2.
- ¹³ K. Tetmajer : *O życiu Juliusza Słowackiego*. „Tygodnik Ilustrowany“ r. 1898, I, s. 506.
- ¹⁴ H. Galle : *Balladyna Słowackiego*. Warszawa 1905; „Książki dla wszystkich“, nr 238, s. 115.

II

- ¹ Zwłaszcza *Hymn* cieszył się dużą popularnością w czasie powstania. Podkreśla to pismo „*Krzyż a Miecz*“ (1850, nr 13, s. 97) i W. C y b u l s k i, który w swoich wykładach poświęca wierszowi szczególną uwagę (*Dr. Wojciecha Cybulskiego Odczyty o poezji polskiej w pierwszej połowie XIX wieku*. Poznań—Drezno 1870; t. II, s. 46 i n.).
- ² Słowacki w listach do matki wspomina o popularności swych utworów powstaniowych, które mu przyniosły sporo chwały. I tak w liście z Drezna z 12 kwietnia 1831 r. donosi o znajomości z panią Dobrzycką, która jak pisze: „... od dawna zachwycona hymnem *Bogarodzica*, przyjęła mnie z otwartymi rękoma, a nad moim *Kulikiem*,

którego nie znać, płakała...“ Podobnie w liście z Paryża z 20 października stwierdza, że z *Bogarodzicy* znany był „wszystkim Polakom w Paryżu i w Dreźnie“ i że ludzie poznając go wykrzykują: „A, to autor *B[ogarodzicy]*“ (*Dzieła*. Wrocław 1949; t. XI, s. 15, 33).

³ Jeszcze w 1862 r. „Dziennik Literacki“ walcząc z korsarskim wydaniem Brockhousa pisze, że wydawca niemiecki „przedrukowuje wszystko, choć z pierwotnego wydania po składach leżą egzemplarze“ (1862, nr 32, s. 255).

⁴ Zagadnienie stosunku Mickiewicza do Słowackiego i na odwrót ma już swoją tradycję polonistyczną. Oto kilka głosów. Ostro Mickiewicza osądzał W. Cybulski w odczytach z lat 1842–1843: „Jest to albo zazdrość poetyczna, lub też niechęć mogąca pochodzić z jakiegobądź powodu, którego nie znam, albo zupełna różność zdań co do ducha, jakim oddychać powinna poezja. — Dość na tym, że Mickiewicz przy każdej sposobności przy każdym zetknięciu się z nim występował przeciw niemu, nazywając go szatanem poezji. Przyjmujemy to słowo i sądzimy, że sama ta drażliwość Mickiewicza przeciw Słowackiemu jest uznaniem tego ostatniego, gdyż nie wybucha się gniewem w taki sposób przeciw mało znaczącej jednostce, i nie zwalcza się z taką wytrwałością mało cenionego wroga“ (Cybulski: *op. cit.*, s. 206). Obszernie omawia to zagadnienie M. Kridl w dziele *Antagonizm wieszczów. Rzecz o stosunku Słowackiego do Mickiewicza*. Warszawa 1925. Na stronie 564 czytamy: „Jest to w stosunkach osobistych obu poetów moment najcharakterystyczniejszy: tęsknota w Słowackim do uznania ze strony Mickiewicza i tajemnicze, niezrozumiałe milczenie tego ostatniego, mogące być wytłumaczone tylko niezrozumieniem twórczości Słowackiego, odrębną zgoła postawą wobec zagadnienia twórczości i sztuki. Słowacki natomiast przeciwnie rozumiał i odczuwał, jak nikt ze współczesnych, twórczość Mickiewicza. Przede wszystkim jego twórczość i przede wszystkim jej piękno i arcyzm.“ — Tytuł pracy Kridla w pewnym sensie wyraża jednostronność badań nad zagadnieniem stosunku obu czołowych poetów romantycznych, zamykających się niejednokrotnie w opisanu — antagonizmu. Z. S. Feliński pisze w swoich *Pamiętnikach* (t. I, s. 27): „O jednym Mickiewiczu Słowacki odzywał się zawsze z uwielbieniem“. S. Pigoń w ten sposób określił stanowisko Mickiewicza: „Powiedział o Chopinie: to Ariel, o Słowackim: to iskra (niby Skierka?), co prawie na to samo wychodzi. Oba określenia oznaczają istoty zwiewne, polotne, pełne uwodzącego uroku, ale nie powiązane z ogniskiem, oderwane od ziemi. Słowackiego więc nie ignorował ani unieczestwiał.“ Odmówienie więc Słowackiemu miana poety trzeba według Pigoń wyjaśnić odmiennością sądu wpływającą „z przeświadczeń Mickiewicza o istocie poezji i poetyckiego tworzenia.“ (*Adama Mickiewicza Wspomnienia i myśli. Z rozmów i przemówień zebrał i opracował Stanisław Pigoń*. Warszawa 1958; s. 32–33). Można więc zgodnie z wszystkimi trzema badaczami tłumaczyć stanowisko Mickiewicza odrębnym pojmowaniem „istoty poezji i poetyckiego tworzenia“. Nie zmniejsza to jednak krzywdy wyrządzonej Słowackiemu przez Mickiewicza, tym więcej, że Słowacki zawsze stawiał Mickiewicza na najwyższym miejscu i w swojej twórczości w dużym stopniu realizował postulaty Mickiewicza stawiane przez niego w paryskich wykładach dramatowi słowiańskiemu. Zwrócił na to uwagę już A. B e ł c i k o w s k i : *Balladyna Słowackiego. Dwa odczyty na dochód Osad Rolnych miane w dniu 23 i 25 marca 1879 r. przez Adama B e ł c i k o w s k i e g o*. Warszawa 1879; s. 69. Podobną myśl wyraża W. M o r z k o w s k a : „*Cyganeria Warszawska*“. Warszawa 1905; s. 71.

⁵ „Przypominam sobie — pisze p. Pawlikowski — jak w roku 1848 przedrwiwano w pewnym gronie uczonych i literatów ów wiersz: „... Tu cząbry smutne gór

- spalonych pachną“ (*Grób Agamemnona*), wyraz „cząbr“ bowiem, mający dwojakie znaczenie, zdawał się tym panom przypominać pieczeń zajęczą. Przypominam sobie opowiadanie jednego z zapalonych wielbicieli ojczystej poezji, że czytał z wielkim zajęciem *Balladynę*, ale doszedłszy do sceny, w której spity Grabiec mówi o spodniach i o pracce, tak był oburzony świętokradztwem, popełnionym przez Słowackiego na muzeum ojczystej i obrażą jej majestatu, że rzucił książkę na podłogę i nogami wykopał ją za drzwi.“ (B. Czarnik: *Na wieść o śmierci Mickiewicza*. „Przewodnik Naukowy i Literacki“ r. 1891, s. 966). Do wyrazu „cząbr“ por. St. Wasylewski: *Pod kopułą lwowskiego Ossolineum*, Wrocław 1958; s. 39 i n.
- ⁶ L. Ziencowicz: *Wizerunki politycznej literatury polskiej*... Lipsk 1865; s. 173.
- ⁷ Seweryn Goszczyński. *Listy. Zebrał i do druku przygotował Stanisław Pigoń*. Kraków 1937; s. 84.
- ⁸ M. Bałucki: *Ksiądz Marek. (Juliusza Słowackiego)*. „Niewiasta“ r. 1862, nr 13, s. 101.
- ⁹ Relacje o ucztach cytuję za J. Starnawskim: *op. cit.*, s. 92 i n.
- ¹⁰ *Juliusz Słowacki w poezji polskiej*, s. 14.
- ¹¹ Z. Strzetelska: *Prometeizm Słowackiego*. Warszawa 1921; s. 15.
- ¹² *Juliusz Słowacki w poezji polskiej*, s. 15–16.
- ¹³ J. Maciejewski: *Słowacki w Wielkopolsce*, s. 38.
- ¹⁴ L. Siemieński: *Ogrody i poeci*. Warszawa 1955; s. 208. M. Czajkowski użył jako motto do X rozdziału swej powieści *Wernyhora* fragmentu z *Dumy o Wacławie Rzewuskim*.
- ¹⁵ List do matki z 4 października 1832 r. Listy z 24 stycznia i 4 października 1832 r. świadczą o tym, jak patrzy poeta na swoją nieobecność w powstaniu, jak „często klóci się ze swoim sumieniem“ (wyraża się w ten sposób w liście z 17 marca 1831 r.), jak zazdrości wujowi Janowi Januszewskiemu bohaterskiej śmierci w powstaniu i przyrzeka, że „przyjdzie jeszcze chwila“, kiedy on sam stanie na polu bitwy. To, co w 1832 r. mogło być jeszcze czczym słowem, stało się w wyniku zasadniczej przemiany charakterowej wewnętrzną koniecznością w 1848 r., kiedy Słowacki spieszy do Poznania, by wziąć udział w powstaniu. (*Dzieła*. Wrocław 1949; t. XI, s. 87–88, 11, 46).
- ¹⁶ K. Wyka: *O Juliuszu Słowackim*. „Twórczość“ 1949, maj, s. 20–32. (Zob. też K. Wyka: *Juliusz Słowacki. Zbiór artykułów o Juliuszu Słowackim*. Warszawa 1949; s. 6–17.)
- ¹⁷ J. Słowacki: *Dzieła*. Wrocław 1952; t. I, s. XV–LXXXIV.
- ¹⁸ St. Pigoń: *Własny dramat Słowackiego*. „Życie i myśl“ 1950, nr 7/8, s. 696–712.
- ¹⁹ St. Pigoń: *Z epoki Mickiewicza*. Lwów 1922; s. 353.
- ²⁰ J. Starnawski: *op. cit.*, s. 44, 45. Goszczyński — podobnie jak poprzednio Słowacki — napisał w 1857 r. odpowiedź autorowi *Psalmów*. W *Psalmie Ofiary* i *Psalmie Pokuty* przedstawiał on obywatelski profil Krasińskiego i wskazywał na rozdźwięk między wielkimi słowami a jakże innym życiem. (Z. Wasylewski: *Mickiewicz i Słowacki*, s. 138; też w wydaniu *Psalmów Przyszłości* przez B. Suchołolskiego w Wielkiej Bibliotece, t. II, s. 58).
- ²¹ Skibicki był bliskim przyjacielem Słowackiego i przed popełnieniem malwersacji pieniężnych bardzo był przez Juliusza lubiany. Skibicki pisał o poezjach Słowackiego do „Revue Encyclopédique“ (patrz *Listy do matki* z 13 kwietnia 1832, z 5 lutego 1835 i in.)
- ²² J. Starnawski: *Pierwsi czytelnicy młodzieńczej twórczości Słowackiego*. „Twórczość“ 1959, nr 9, s. 143.

- ²³ Tenże: *Słowacki we wspomnieniach współczesnych*, s. 123.
- ²⁴ „Dziennik Narodowy“, 1847, nr 308, s. 1235.
- ²⁵ K. Ujejski: *Poezje*. Lipsk 1866; t. II, s. 125.
- ²⁶ A. Półkoźic [Niewiarowski]: *O Juliuszu Słowackim. Fragment z pamiętnika*. „Biesiada Literacka“, 1886, nr 37, s. 166. Przedrukował J. W. Gomulicki: *Nieznane listy Norwida*. „Przegląd Humanistyczny“ r. 1957, nr 3, s. 61.
- ²⁷ Poza Maciejewskim (*Słowacki w Wielkopolsce*, s. 97 i n.) fakt ten stwierdzają np.: „Kurjer Warszawski“, 1909, nr 1, s. 14; o Królestwie zaś pisze Wiktor Przecławski (*Felicjan Medard Faleński. Żywot i dzieła*. Poznań 1922; s. 13): „... poezje Krasieńskiego, Słowackiego lub Mickiewicza (najczęściej przepisywane) czytać można było tylko pod ukradkiem, i to pod strachem pójścia za to na Kaukaz w żołdacy...“ O cenzurze na terenie Galicji czytamy w „Dzienniku Literackim“ (1862, nr 9, s. 71): „... do roku 1848 nie wolno było w żadnym piśmie u nas nawet Juliusza Słowackiego wymienić...“.
- ²⁸ J. N. S[adowski]: *Kilka słów o Anhellim Słowackiego*. „Tygodnik Literacki“ r. 1839, nr 1–2; K. Libelt: *Mazepa*. Tragedia w 5. aktach przez Juliusza Słowackiego, „Tygodnik Literacki“ r. 1840, nr 13, s. 102 (też *Pisma pomniejsze K. Libelta*. Poznań 1851; t. V, s. 215–225); w innym piśmie poznańskim wyszła recenzja *Księdza Marka pióra Libelta: Ojciec Marek przez Juliusza Słowackiego*. „Dziennik Domowy“ r. 1844, nr 6–9; (też *Pisma pomniejsze*, t. V, s. 189–213).
- ²⁹ „Tygodnik Literacki“ r. 1842, nr 31, s. 244.
- ³⁰ J. Słowacki: *Dzieła*. Wrocław 1949; t. X, s. 143. Komentarz do słów poety o zaproponowaniu mu współpracy przez redaktorów „Orędownika“ zob. u J. Maciejewskiego: *Słowacki w Wielkopolsce*, s. 46 i n. „Orędownik Naukowy“ wydrukował też korespondencję z Paryża z 2 września poświęconą medalionowi roboty Oleszczyńskiego przedstawiającemu Słowackiego („Orędownik Naukowy“ r. 1841, nr 38, s. 308).
- ³¹ J. Maciejewski: *op. cit.*, s. 98–99. W piśmie zbiorowym „Żywie“ z 1844 r. zacytowano dla podkreślenia własnego zdania urywek z *Beniowskiego* (tamże, s. 104).
- ³² M. Motty: *Przechadzki po mieście*. Warszawa 1957; t. I, s. 574.
- ³³ J. Bukowiecki: *Z moich wspomnień o Słowackim*. „Dwutygodnik dla kobiet“ r. 1881, nr 9, s. 69.
- ³⁴ J. N. Niemojowski: *Wspomnienia. Wydał, wstępem, objaśnieniami i skorowidzem opatrzył Stefan Pomarański*. Warszawa 1925; s. 309.
- ³⁵ J. Maciejewski: *Słowacki w Wielkopolsce*, s. 106. „Przyjaciół Ludu“ skorzystał z tekstu przysłanego mu przez M. Dzieduszyckiego, potomka opisanego w *Beniowskim* targowiczana. M. Dzieduszycki bardzo starannie wybielał stronicę dziejów swego rodu. (Por. *Kronika domowa Dzieduszyckich*. Lwów 1865; szczególnie str. 21, 297 i n. Tam też bibliografia zagadnienia, do którego później jeszcze nieraz powracano).
- ³⁶ S. Goszczyński: *Listy...*; *op. cit.*, s. 509.
- ³⁷ S. Kawyn: *Cyganeria warszawska. Z dziejów obyczajowości literackiej*. Warszawa 1938; s. 45.
- ³⁸ W. Marrené-Morzkowska: „*Cyganeria warszawska*“, s. 14.
- ³⁹ K. Brzozowski: *O Lenartowiczu (Z własnych wspomnień)*. „Przewodnik Naukowy i Literacki“ r. 1891, s. 1136.
- ⁴⁰ S. Kawyn: *Cyganeria warszawska*, s. 96.
- ⁴¹ W. Marrené-Morzkowska: *op. cit.*, s. 39.
- ⁴² S. Kawyn: *Cyganeria warszawska*, s. 97–98, 19–20, 23, 21.

- ⁴³ Tamże, s. 9. K. Brzozowski powiada: „Cokolwiek wyszło spod pióra wielkich, żyjących za granicą wieszczów naszych i przedrzeć się mogło przez kordon rosyjski, to z pewnością było w rękach naszych.“ (O *Lenartowiczu*, l. cit.).
- ⁴⁴ L. Meyét: *Z nieznananych pamiątek*. „Tygodnik Ilustrowany“ r. 1897, nr 3.
- ⁴⁵ R. Zmorski: *Na grobie Juliusza Słowackiego*. „Świt“ Lwów 1857, nr 23, s. 3; też „Pszczoła“ Warszawa 1861, nr 88, s. 1.
- ⁴⁶ J. Starnawski: *op. cit.*, s. 265.
- ⁴⁷ Np. M. Zdziechowski: *Byron i jego wiek*. Kraków 1897; t. II, s. 587 i n.; T. Terlecki: *Rodowód poetycki Ryszarda Berwińskiego*. Poznań 1937; s. 188, 213 i n., 242 i n., 265 i n., R. Berwiński: *Księga życia i śmierci (wybór pism)*. Opracowała M. Janion. Warszawa 1953; s. 50 i n., 349, 378, 382 itd.; A. Bądzkiewicz neguje istnienie wpływu Słowackiego na Berwińskiego („Ateneum“ r. 1887, III i IV).
- ⁴⁸ T. Terlecki: *op. cit.*, s. 213–214.
- ⁴⁹ Tamże, s. 217–218.
- ⁵⁰ R. Berwiński: *Księga życia i śmierci*, s. 51.
- ⁵¹ J. Maciejewski: *op. cit.*, s. 180 i n.
- ⁵² A. Półkoźic: *Kartki z niewydanego pamiętnika*. „Echo“ r. 1877, nr 164. Cytuję za J. Starnawskim: *op. cit.*, s. 141.
- ⁵³ W czasopiśmie „Pismo dla ludu polskiego“ z 1845 r. przyznano Słowackiemu „rzadkie pojęcie gminnego ducha“ (por. J. Maciejewski: *op. cit.*, s. 103. Podobnie na s. 107 i n.). Zob. też R. Berwiński: *Księga życia i śmierci*, s. 19 i n.
- ⁵⁴ Sądy Dembowskiego cytowano z następujących prac: *Myśli o rozwijaniu się piśmienności naszej w XIX stuleciu*. „Przegląd Naukowy“ r. 1843, I, nr 1, s. 15 i n.; *O dramacie w dzisiejszym piśmiennictwie polskim*. „Rok 1843 pod względem Oświaty . . .“ t. VI, s. 1 i in.; *Piśmiennictwo polskie w zarysie*. Skreślił E. — D. Poznań 1845; s. 360.
- ⁵⁵ *Dr Wojciecha Cybulskiego Odczyty . . .*, t. II, s. 46 i n.
- ⁵⁶ Tamże, s. 205. Zob. też W. Cybulski: *Mickiewicza moralne i poetyckie stanowisko*. „Rok 1845 pod względem Oświaty . . .“ t. VII, s. 43 i n.
- ⁵⁷ *Listy Wojciecha Cybulskiego do Wacława Hanki (1840–1847)*. Poznań 1889; s. 24. List z Berlina z 15 stycznia 1844 r. W liście tym bardzo surowo osądził Cybulski wpływ Mickiewicza na innych poetów. Pisze dosłownie, że przemieniał ich „z Tyrteuszów narodowych w mnichów modlących się z założonymi rękami.“
- ⁵⁸ W rozdziale o Słowackim np. twierdzi, że Mickiewicz w paryskich wykładach nie wymienił „Krasickiego, Niemcewicza, Woronicza, Naruszewicza, Lelewela, ani Wincentego Pola“ (*Dr Wojciecha Cybulskiego Odczyty . . .*, t. II, s. 205). Trzeba jednak pamiętać, że wykłady Cybulskiego odbywały się prawie jednocześnie z wykładami Mickiewicza, których tekstu mieć nie mógł, a nie wiadomo skąd zdobył niesłuszną informację. — Prawdopodobnie W. Cybulskiego dotyczy wzmianka w liście Słowackiego do Józefa Komierowskiego z 30 września 1848 r.: „ . . . jeżeli będziesz pisał do Cebulskiego, pozdrów go, bo tak, jakieś przewidział, szczerłość jego naprzód na usta moje uśmiech wywołała, a w tym uśmiechu jakaś dziwna miłość, pełna szacunku dla niego, urodziła się, . . .“ (*Dzieła*. Wrocław 1949; t. XII, s. 305).
- ⁵⁹ J. Reitzenheim: *Juliusz Słowacki*. Paryż 1862; s. 23.
- ⁶⁰ A. Półkoźic: *Kartki z niewydanego pamiętnika*. L. cit.
- ⁶¹ Tenże: *Iskry z popiołów*. „Kłosy“ r. 1884, nr 1009. Cytuję za J. Starnawskim: *op. cit.*, s. 138–139.
- ⁶² W. K. Stattler: *Przypomnienie starych znajomości*. „Kłosy“ r. 1873, nr 435.
- ⁶³ Z. Sz. Feliński: *Ze wspomnień o Słowackim*. „Czas“ r. 1895, nr 156.

- ⁶⁴ Tenże: *Pamiętniki*. Kraków 1897; t. I, s. 274.
- ⁶⁵ Nekrolog o Ludwiku Norwidzie napisany przez A. Niewiarowskiego. „Echo“ r. 1882, nr 12.
- ⁶⁶ Z. Sz. Feliński: *Ze wspomnień o Słowackim*. L. cit. O osobach, z którymi się stykał, zob. też w *Pamiętniku Juliusza Słowackiego*. Ogłosił Dr Henryk Biegeleisen. Warszawa 1901; s. 22.
- ⁶⁷ Z. Sz. Feliński: *Pamiętniki*, t. I, s. 309.
- ⁶⁸ Tamże, s. 308.
- ⁶⁹ F. Hoesick: *Julian Klaczko, życie i praca*. Kraków 1934; s. 16 i in.
- ⁷⁰ O przymusowym opuszczeniu Wielkopolski pisali np. M. Motty: *Przechadzki po mieście*, s. 461; W. Klinger: *Słowacki i Bergson*. „Nowy Przegląd Literatury i sztuki“ r. 1921, t. I, nr 1–3, s. 83.
- ⁷¹ Feliński, podobnie jak inni przyjaciele Słowackiego, trwale wbił sobie w pamięć „katechizm demokratyczny“ pobierany u wielkiego Juliusza. Nawet urząd arcybiskupa nie obronił go przed długoletnim zesłaniem, na które został skazany za swą postawę podczas powstania 1863 roku. Dążenia postępowe wyniósł zresztą już z domu. Jego matka „... bystra i wykształcona osoba, obdarzona pewnymi literackimi zdolnościami, należała do spisku na Wołyniu z czasów Konarskiego pod nazwą Stowarzyszenie Ludu Polskiego, za co wraz z zięciem swoim Szemiótem została zesłana do Berezowa, najbardziej na północ wysuniętego miasteczka powiatowego w gubernii Tobolskiej“ (M. Berg: *Zapiski o polskich spiskach i powstaniach, przekład z rosyjskiego*. Warszawa 1906; cz. IV, s. 27). Zob. też P. Chmielowski: *Autorki polskie XIX wieku*, s. 503 i n.; *Wspomnienie o Zygmuncie Szczęsnym Felińskim arcybiskupie metropolicie warszawskim*. Napisał Stefan Prawdicki. Kraków 1866; s. 255–256.
- ⁷² List Z. Krasieńskiego do St. E. Koźmiana z 10 kwietnia 1849 r. Cytuję za J. Starńskim: *op. cit.*, s. 207. Podobnie świadczą inne relacje: J. Reitzenheim: *Juliusz Słowacki*, s. 7; *Wizerunki polityczne literatury polskiej ... przez Leona Zienczkowicza*, t. I, s. 179; *Encyklopedia Powszechna*. Warszawa 1866; t. XXIII, s. 624; C. Norwid: *Wszystkie pisma*. Warszawa 1937; t. 8, s. 218, 494. Norwid podaje niższą liczbę uczestników pogrzebu: „... było zaś tam osób około osiemnaście“.
- ⁷³ J. Maciejewski: *op. cit.*, s. 204.
- ⁷⁴ „Stadło“ r. 1849, nr 5, s. 33. Nekrolog mylnie podaje jako datę śmierci dzień 6 kwietnia 1849 r.; podobnie J. Bartoszewicz (*Dzieła Juliana Bartoszewicza*. Kraków 1877; t. II, s. 210) i F. H. Lewestam (*Historia literatury powszechnej*. Warszawa 1886, T. IV, s. 234).
- ⁷⁵ Zanotowali je L. Meyé: *Głosy prasy współczesnej o zgonie Juliusza Słowackiego*. „Przewodnik Naukowy i Literacki“ r. 1896, s. 159–167; F. Hoesick: *Juliusz Słowacki (1809–1849). Biografia psychologiczna*. Kraków–Warszawa 1897; t. III, s. 409; K. Wyka: *O Juliuszu Słowackim*. „Twórczość“ r. 1948, maj, s. 21; J. Maciejewski: *op. cit.*, s. 233. Ostatni wylicza również: „Tygodnik Lwowski,“ 1849 (nr nieznanym – artykuł porównujący Słowackiego z Chopinem)“. – Otóż artykuł taki p. t. *Chopin – Słowacki* zamieszczony został w pierwszym numerze „Tygodnika Lwowskiego“ z 1850 r. (5 stycznia), a więc w 9 miesięcy po śmierci poety. Jest to artykuł o charakterze oceniającym. Przedrukowała go „Twórczość“ (Maj 1949, s. 18) z adnotacją, że przedrukowany tekst „stanowi pierwsze i najdawniejsze zestawienie Chopina ze Słowackim“. Pierwsze takie zestawienie jednak przyniósł „Przegląd Poznański“ jeszcze w r. 1849 (t. IX, s. 688).
- ⁷⁶ J. Maciejewski: *op. cit.*, s. 231–232.
- ⁷⁷ „Stadło“ r. 1849, nr. 5, s. 33.

- ⁷⁸ „Przegląd Poznański“ r. 1849, t. VIII, s. 730–731. Pendant do tego nekrologu stanowią słowa wydrukowane w krakowskim „Czasie“ (r. 1849, nr 111); „Autor *Kordiana*, aczkolwiek kreślił rzeczy bliskie, drgające jeszcze świeżym życiem, wszakże nie biorąc w nich udziału, znając je tylko w odbiciu opowiadań, dopuścił się przesady, nadrobił wyobraźnią i nie potrafił przywiązać do siebie urokiem, jakim zwykle wiąże czytelnika prawda poetyczna.“
- ⁷⁹ „Przegląd Poznański“ r. 1849, t. IX, s. 688.

I I I

- ¹ H. Syska: *Syn Mazowsza. Opowieść o Romanie Zmorskim*. Warszawa 1953; s. 180. Por. też: T. Mikulski: *Spotkania wrocławskie*. Wrocław 1950; s. 154; J. Petri: *Polská účast v životě Lužických Srbů v 1. pol. XIX. stol.*, Acta Universitatis Carolinae, Philologica — Supplementum, 1959, Slavica Pragensia I, s. 207 i n.; *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej*, t. IX, s. 255; nieściśle notuje J. I. Kraszewski: *Z roku 1867. Rachunki przez B. Bolesławitę*. Poznań 1868; t. II, s. 521.
- ² H. Syska: *op. cit.*, s. 186.
- ³ T. Lenartowicz: *Wybór poezji*. Opracował Jan Nowakowski. Wrocław-Kraków 1956; „Biblioteka Narodowa“ seria I, nr 5, s. XLIII.
- ⁴ „Stadło“ r. 1849, nr 5, s. 33.
- ⁵ Tamże, nr 7, s. 49. Autorstwo Lenartowicza potwierdza St. Pigoń: *Studia literackie*, Kraków 1951; s. 298.
- ⁶ T. Lenartowicz: *Wybór poezji...*, s. XLVI.
- ⁷ K. Wróblewski: *Kornel Ujejski (1823–1893)*. Lwów 1902; s. 113.
- ⁸ *Pisma Felicji z Wasilewskich Boberskiej*. Lwów 1893; s. 191; por. też P. Wilkońska: *Moje wspomnienia o życiu towarzyskim w Warszawie*, t. II, s. 119; J. Korpała: *Karol Baliński poeta i rewolucjonista*. Kraków 1948; (nadbitka z „Twórczości“ r. 1948, Maj, s. 56–81); A. Bądzkiewicz obok Szajnochy, Balińskiego i Ujejskiego notuje też nazwisko Z. Kaczkowskiego (*Kornel Ujejski. Zarys biograficzno-krytyczny*. Kraków 1893; s. 29). Według twierdzenia p. Estkowskiej właściwymi redaktorami byli K. Baliński i Wł. Dzwonkowski, wobec władz policyjnych figurował jako odpowiedzialny redaktor E. Estkowski (dr B. Erzepki: *Listy Teofila Lenartowicza do Ewarysta Estkowskiego [1850–1856]*. Poznań 1922; s. 6). Z. Feliński również wymienia jako redaktora Wł. Dzwonkowskiego (Ze wspomnień o Słowackim. „Czas“ r. 1895, nr 156). W. Korotyński w posłowie do *Dzieł Zygmunta Kaczkowskiego* przynosi jeszcze inne szczegóły: („Szajnocha [...] założył w sierpniu 1848 inne pismo tygodniowe p. t. „Krzyż a Miecz“, które wychodziło we Lwowie do listopada, a następnie przeniesione do Poznania jeszcze się czas jakiś ukazywało pod kierunkiem Karola Balińskiego. Kaczkowski pisywał bardzo wiele do „Tygodnika“ wierszem i prozą, „Krzyż a Miecz“ zaś wychodził nawet pod wspólną redakcją Szajnochy, Balińskiego i Kaczkowskiego...“ (*Dzieła Zygmunta Kaczkowskiego*. Warszawa 1874–75; t. XI, s. 260.) Kaczkowskiemu wszakże nie odpowiadał radykalny charakter pisma i w „Pamiętniku Literackim“, którego szpały sam przeważnie zapełniał, krytykował „Krzyż a Miecz“ z powodu „mrzonek“ i „deklamacji“. Te same zarzuty stawiał Słowackiemu i wskazywał na związek między Słowackim a „Krzyżem a Mie-

- czem'. „Pamiętnik literacki“ r. 1850, s. 565: *O przesadzie w pojęciach*, głównie s. 570).
- ⁹ *Pisma Felicji z Wasilewskich Boberskiej*, I. cit.
- ¹⁰ Tamże.
- ¹¹ B. Erzepki: *op. cit.*, s. 11.
- ¹² Autor przeglądu czasopism na terenie Wielkopolski w „Dzienniku Literackim“ (r. 1861, nr 78, s. 628) podkreśla, że pismo „Krzyż a Miecz“ odznaczało się „wielkim zapalem dla sprawy narodowej.“
- ¹³ „Krzyż a Miecz“ r. 1850, nr 2, s. 11.
- ¹⁴ Tamże, nr 4, s. 25. W podobnych celach cytują Słowackiego też na s. 35 i 124.
- ¹⁵ Tamże, nr 13, s. 97.
- ¹⁶ Stanisław Pigoń: *Do biografii Juliusza Słowackiego*. „Ruch Literacki“ r. 1933, styczeń—luty, s. 15—17.
- ¹⁷ W. Hahn: *Juliusz Słowacki w 1848 r.* Wrocław 1948; s. 28. K. Wróblewski: *Kornel Ujejski*, s. 295 i n. Na s. 106 Wróblewski zaznacza, że w r. 1848 Szajnocha zwracał Ujejskiemu *Trzy poematy* Słowackiego.
- ¹⁸ Por. *Józefa Szujskiego z Ludwikiem Wolskim Polemika w sprawach narodowych*. Lwów 1878; s. 5 i n.
- ¹⁹ *Dziennikarstwo w Galicji w r. 1848. Dalszy ustęp z pamiętników Wład. Zawadzkiego*. Lwów 1878; s. 52 i n. O cenzurze galicyjskiej przed rokiem 1848 pisze również J. Starkel w pracy *Rok 1848*. Lwów 1899, s. 84.
- ²⁰ *Franciszek Smolka. Jego życie i zawód publiczny. Skreślił Karol Widman*. Lwów 1891; s. 28. Obszernie o tajnych organizacjach w Galicji pisze V. Žáček w pracy: *Čechové a Poláci roku 1848, část prvá*. Praha 1947; głównie rozdział IV, s. 119—221.
- ²¹ J. Bieniarzówna: *Z dziejów liberalnego i konspiracyjnego Krakowa (1833—1848)*. Kraków 1948; s. 94. O czytaniu Słowackiego w Galicji — dość zresztą ogólnikowo — wspomina W. Korotyński (*Dzieła Zygmunta Kaczkowskiego*, t. XI, s. 256).
- ²² *Dziennikarstwo w Galicji w r. 1848, op. cit.*, s. 45, 56, 58.
- ²³ K. Wyka: *Matejko i Słowacki*, s. 42.
- ²⁴ B. Czarnik: *Na wieść o śmierci Mickiewicza*. „Przewodnik Naukowy i Literacki“ r. 1891, XIX, s. 961 i n.
- ²⁵ „Tygodnik Lwowski“ r. 1850, nr 1, s. 6.
- ²⁶ Tamże, nr 10, s. 83; wzmianek o Słowackim i cytatów wziętych z jego poezji jest w piśmie wiele. Np. w nrze 12 artykuł *O nierozumie* posiada motto: *Bo kiedy straszną opisuje burzę, to chmura piorun zostawia w cenzurze“*; w nrze 39 w tym samym 1850 roku czytamy: „Miłośnicy sztuki teatralnej pragnąc podać dłoń bratnią nieszczęśliwym pogorzelncom miasta Krakowa, postanowili w przyszłym miesiącu przedstawić na tutejszej scenie tragedię Juliusza Słowackiego pod nazwą *Mazepa*, która powszechnie z wielkim zapalem przyjmowana była w tłumaczeniu po teatrach zagranicznych.“
- ²⁷ „Pamiętnik Literacki“ r. 1850, s. 186—187.
- ²⁸ T. Lenartowicz: *Wybór poezji, op. cit.*, s. XLVI.
- ²⁹ „Znicz. Pismo zbiorowe młodzieży polskiej“. Wrocław r. 1851. Poszyt I, s. 10.
- ³⁰ A. Bar: *Zapomniany powieściopisarz lwowski*. Lwów 1931; s. 20—21.
- ³¹ St. Wasylewski: *Historie lwowskie. Bardzo przyjemne miasto*. Lwów—Poznań 1921; s. 141 i n. W „Tygodniku Ilustrowanym“ (r. 1860, I, s. 230) mówi się o kilkudziesięciu pisarzach debiutujących w „Dzienniku Literackim“.
- ³² J. Narzymski: *Ojczym. Opracował Zb. Zabicki*. Wrocław—Kraków 1958; „Biblio-

- teka Narodowa“ seria I, s. XXXIV. — W przedmowie do *Pism wybranych* M. Bałuckiego (Kraków 1956; s. XIV) T. Drewnowski nazywa „Dziennik Literacki“ „skromnym, ale jedynym wówczas w Polsce postępowym tygodnikiem literackim“.
- ³³ Dz. Lit. r. 1861, nr 34, s. 269. Podobnych ostrzeżeń otrzymała redakcja „Dziennika“ więcej.
- ³⁴ Przykłady licznych polemik z obozem zachowawczym wystąpią w sporach o Słowackiego. Na razie posłużmy się króciutkim zawiadomieniem o śmierci petersburskiego krytyka „naszego Pana Grabowskiego“ (jak go nazywa Słowacki w *Beniowskim*): „W Warszawie umarł literat Michał Grabowski, którego cały zawód odznaczał się służalczą uległością Moskałom“. (Dz. Lit. r. 1863, nr 95, s. 760). Bardzo ciekawą wzmiankę o „Dzienniku“ znajdujemy również w „Zniczu“ z r. 1852 (poszyt II, s. 126) w korespondencji ze Lwowa przy opisywaniu wychowania młodzieży w seminarium duchownym: „Były one [seminaria duchowne] ucieczką młodzieży, której zbywały do gruntownych studiów lub środki materialne lub zdolności. [...] Pisma periodyczne, jak „Dziennik Literacki“, „Dziennik Domowy“, „Orędownik“ pociągały wykluczenie z seminarium i teologii [...] zdolności wyższe były powodem podejrzeń i przesładowań bez końca.“
- ³⁵ Zob. A. Bar: *op. cit.*, s. 21, 43 i n.; „Tygodnik Ilustrowany“ r. 1860, t. I, s. 230. Współpracownicy „Dziennika“ nie zgadzający się z redaktorem Dobrzańskim kilkakrotnie próbowali wydawać nowe pismo. Usiłowania te doszły do skutku w 1860 r., kiedy powstało „Kółko Rodzinne“. Pismo to jednak, chociaż skupiało pióra wybitnych pisarzy, wychodziło krótko.
- ³⁶ Dz. Lit. r. 1863, nr 103, s. 824.
- ³⁷ W liście do redaktora „Dziennika“ pisał: „Jesteście jednym z głównych pracowników przyszłości, wytrwajcie tylko“ (St. Wasylewski: *Historie lwowskie*, s. 156). Zaskakujący jest sąd W. Danaka: „Galicyjskie pisma literackie, jak np. dłuższą historię posiadający „Dziennik Literacki“, dalej „Strzecha“, „Mrówka“, „Kalina“, lawirowały między poziomymi, mieszczańskimi gustami publiczności i obawą, aby nie urazić klerykalnych jej zapatrywań, a bezbarwnymi, nieokreślonymi, „narodowymi“ założeniami redakcji. Unikaly jak ognia radykalnej tematyki społecznej i w rezultacie pozbawione wszelkiej żywej podstawy klasowej wegetowały tylko i usychały.“ (*Publicystyka Józefa Ignacego Kraszewskiego w latach 1859—1872*. Wrocław 1957; s. 29). W tej samej publikacji znajdujemy zbyt ostre jak się wydaje sądy w odniesieniu do J. Dobrzańskiego. Zasugerowany może poglądomi jego „antagonisty“ J. I. Kraszewskiego mówi Danek o redaktorze „Dziennika“ jako o „dyktatorze“, o jego „demagogicznych wpływach“ i „intrygach“. Właśnie Dobrzański nie bał się „urazić klerykalnych zapatrywań“ ówczesnej publiczności i przy wszystkich jego negatywach na pewno słuszniej go ocenił A. Bar (*Zapomniany powieściopisarz lwowski*, s. 21) czy „Pułkownik Struś“ (Dr Jan Stella-Sawicki: *Galicja w powstaniu styczniowym*. Lwów 1909; s. 12): „Naczelnikiem Ławy Krakowskiej był Alfred Szczepański, Lwowskiej — Mieczysław Romanowski, poeta i Jan Dobrzański, człowiek znaczny, gorący patriota, ale duch niespokojny, niekarny, namiętny, absolutny i działający często na własną rękę“.
- ³⁸ Jan Lam: *Wybór kronik*. Warszawa 1954; s. 343. Tej ostatniej ocenie Dobrzańskiego przeciwstawiałyby się inne, wcześniejsze sądy J. Lama wypowiedziane w *Głowach do pozłoty*. Ostro w utworze tym skrytykowany jest charakter „pewnego dziennikarza“, którego żywym odpowiednikiem miał być — jak wyjaśniają wydawcy *Dzieł literackich* Lama — właśnie J. Dobrzański. (J. Lam: *Dzieła wszystkie*. Warszawa 1956, t. II *Głowy do pozłoty*, s. 9 oraz przypis nr 7, s. 156).

- ³⁹ A. Bar : *Zapomniany powieściopisarz lwowski*, s. 89.
- ⁴⁰ Tamże.
- ⁴¹ Tamże, s. 21.
- ⁴² B. Czarnik : *Na wieść o śmierci Mickiewicza*. „Przewodnik Naukowy i Literacki“ XIX, r. 1891, s. 961.
- ⁴³ *Pisma Felicji z Wasilewskich-Boberskiej*. Lwów 1893; s. 293.
- ⁴⁴ St. Tarnowski : *Szujskiego młodość*. Kraków 1892; s. 140.
- ⁴⁵ Dz. Lit. r. 1852, nr 1, s. 3: *W Ursynowie*.
- ⁴⁶ W „Dzienniku“ wydrukowano według rękopisów następujące wiersze czy urywki większych utworów:
- 1852, nr 3, s. 19: *Skarga lirnika konfederackiego* (z *Beniowskiego*)
- 1852, nr 9, s. 68: *Wschód słońca nad Salaminą* (z *Beniowskiego*)
- 1852, nr 21, s. 162: *Wyjazd z Neapolu, wyjątek z I pieśni Podróży do Ziemi Świętej*
- 1856, nr 63, s. 68: *Na sprowadzenie prochów Napoleona*
- 1856, nr 79, s. 196: *Z podróży do Jerozolimy*
- 1856, nr 80, s. 203: *Z podróży do Jerozolimy*
- 1856, nr 81, s. 211: *Pogrzeb lirnika* (z *Beniowskiego*)
- 1856, nr 84, s. 236: *Tęsknota do matki* (z *Beniowskiego*)
- 1856, nr 89, s. 275: *Po śmierci matki* (z poematu *Poeta i natchnienie*)
- 1857, nr 12, s. 99: *Rozłączeni*
- 1857, nr 34, s. 279: *Testament mój*
- 1857, nr 39, s. 316: *Stokrótki*
- 1857, nr 59, s. 528: *Ustęp z poematu Poeta i natchnienie*
- 1857, nr 61, s. 551: *Drugi ustęp z poematu Poeta i natchnienie*
- 1861, nr 20, s. 153: *Rozmowa z matką Makryną Mieczysławska*
- 1865, nr 83—85 : *Król Duch (rapsod trzeci)*
- ⁴⁷ Dz. Lit. r. 1856, nr 29, s. 231: *Zycie matki Juliusza Słowackiego*.
- ⁴⁸ Dz. Lit. r. 1863 nr 100, s. 800 podaje np. wiadomość o przekładzie *Mnicha* na język czeski przez Boh. Jandę, a w r. 1869 nr 47, s. 764 czytamy o tłumaczeniu na język czeski *Ojca zadżumionych* przez J. Golla („Przewodnik“).
- ⁴⁹ Dz. Lit. r. 1853, nr 19, s. 146: *Jak cudzoziemcy pojmują nasze piśmiennictwo i o nim sądzą. I. Zdania Cypriana Roberta o piśmiennictwie polskim*. (Z „Revue des deux Mondes“ 1852 r.)
- ⁵⁰ Dz. lit. r. 1857, nr 51, s. 438: *Ustępy z listów autora Irydiona do Juliusza Słowackiego*; Dz. Lit. r. 1860, nr 24, s. 190: *Wyjątki z listów Zygmunta Krasińskiego*. Omawiając wydanie *Wyjątków z listów Zygmunta Krasińskiego* (tom pierwszy, Paryż 1860) pismo słusznie kwestionuje kastrowanie korespondencji Krasińskiego, przemilczanie adresatów poszczególnych listów i związków z nimi. Dz. Lit. r. 1860, nr 101, s. 807: *List Zygmunta Krasińskiego do Juliusza Słowackiego*. — Już w pierwszym roczniku Dz. Lit. (1852, nr 4, s. 25) ukazały się fragmenty z listów Krasińskiego do Słowackiego. Twórca *Nieboskiej* nie był zadowolony z ich opublikowania (zob. *Listy Z. Krasińskiego do St. E. Koźmiana*. „Pamiętnik Literacki“ r. 1911, s. 504).
- ⁵¹ Dz. Lit. r. 1857, nr 132, s. 1191: *Wieża siedmiu wozdów. Pieśń z podania przez Romana Zmorskiego*. Lwów 1857.
- ⁵² Dz. lit. r. 1859, nr 71, s. 847: *Sierotki hetmańskie, obrazek historyczny z XVII wieku*.
- ⁵³ Dz. Lit. r. 1860, nr 65, s. 513: *Portrety przez Nie-Van-Dyka*. (Taki sposób tworzenia pseudonimów był w ówczesnym środowisku galicyjskim nierzadki. Bałucki np. używał pseudonimu Nie-Stańczyk). Pod. Dz. Lit. r. 1860, nr 52, s. 413.
- ⁵⁴ Dz. Lit. r. 1862, nr 64, s. 515: *Słowo o dramacie przez Adama Pajgerta*. Pod. Dz. Lit.

- r. 1860, nr 54, s. 432: *Uwagi nad tragedią nowoczesną...*, albo Dz. Lit. r. 1868, nr 20, s. 305: *O przedmiotach ujemnych w sztuce.*
- ⁵⁵ Dz. Lit. r. 1862, nr 83, s. 664: *Głos akademika.*
- ⁵⁶ Dz. Lit. r. 1863, nr 2, s. 15: *Arcykapłan pióra.*
- ⁵⁷ Dz. Lit. r. 1863, nr 33, s. 259: *Spod Cheronei.*
- ⁵⁸ Dz. Lit. r. 1863, nr 66, s. 522: *Pieśń nieskończona.*
- ⁵⁹ Dz. Lit. r. 1863, nr 73, s. 577: *Kalmuk. Obrazek współczesny.*
- ⁶⁰ Dz. Lit. r. 1863, nr 98, s. 777: *Maurycy Mochnacki. (Studium biograficzne).* Przykładów podobnych można by wyliczyć sporo. Wymieńmy przynajmniej kilku autorów sięgających do Słowackiego po motto czy cytaty: Juliusz Starkel (Dz. Lit. r. 1860, nr 84, s. 667, 668; Dz. Lit. r. 1866, nr 5, s. 65), Paulina Wilkońska (Dz. Lit. r. 1866, nr 11, s. 164), T. T. Jeż (Dz. Lit. r. 1860, nr 57, s. 450; r. 1861, nr 49, s. 390; r. 1866, nr 3, s. 37; nr 5, s. 69; nr 47, s. 740), K. Baliński (Dz. Lit. r. 1862, nr 14, s. 106), M. Bałucki (Dz. Lit. r. 1863, nr 33, s. 259) i inni.
- ⁶¹ Dz. Lit. r. 1863, nr 98, s. 783: *Korespondencje. Znad Popradu.*
- ⁶² Dz. Lit. r. 1866, nr 19, s. 300: *Korespondencje: Kraków d. 3 maja. W r. 1864, nr 9, s. 88* czytamy, że na koncercie Towarzystwa Muzycznego deklamowano *Wacława Rzewuskiego.*
- ⁶³ Dz. Lit. r. 1867, nr 24, s. 384: *Wystawa obrazów w Krakowie.*
- ⁶⁴ Dz. Lit. r. 1867, nr 26, s. 417: *Korespondencje. Z Poznańskiego d. 16 czerwca 1867.*
- ⁶⁵ Dz. Lit. r. 1859, nr 74, s. 889: *Dziennik podróży po Litwie i Zmudzi odbytej w 1856 roku przez Dr. T. Triplina.*
- ⁶⁶ Dz. Lit. r. 1862, nr 96, s. 767: *Kilka słów o piśmiennictwie popularnym.*
- ⁶⁷ Dz. Lit. r. 1862, nr 37, s. 295: *Korespondencje. Z Krakowa 30/4 1862.*
- ⁶⁸ Dz. Lit. r. 1862, nr 98, s. 784: *Przewodnik. (Teatr amatorski).* — Podobne oceny znajdujemy np.: Dz. Lit. r. 1859, nr 89, s. 1861; r. 1860, nr 63, s. 497; r. 1862, nr 65, s. 522; r. 1862, nr 94, s. 752; r. 1867, nr 50, s. 800.
- ⁶⁹ Dz. Lit. r. 1852, nr 13, s. 104; r. 1853, nr 21, s. 168 (wiadomość o dotarciu do Lwowa).
- ⁷⁰ Dz. Lit. r. 1852, nr 14, s. 112.
- ⁷¹ Dz. Lit. r. 1857, nr 69, s. 652.
- ⁷² Dz. Lit. r. 1859, nr 27, s. 327.
- ⁷³ Dz. Lit. r. 1866, nr 19, s. 304; r. 1866, nr 26, s. 415 (z wyliczeniem utworów objętych wydaniem).
- ⁷⁴ Dz. Lit. r. 1866, nr 16, s. 255: „Przewodnik“. Doniesienie; zob. też r. 1866, nr 11, s. 173; pod. w monografii *Juliusz Słowacki Jego życie i dzieła w stosunku do współczesnej epoki przez Antoniego Maleckiego.* Lwów 1866; t. I, s. 42).
- ⁷⁵ „Kłosy“ r. 1866, nr 32.
- ⁷⁶ *Arthur i Wanda. Dzieje miłości Arthura Grottgera i Wandy Monné. Listy — Pamiętniki.* Medyka—Lwów 1928; t. II, s. 50.
- ⁷⁷ M. Baruch: *Nieznaný rękopis Słowackiego. „Kurjer Warszawski“* r. 1929, nr 336.
- ⁷⁸ J. Słowacki: *Dzieła.* Wrocław 1949; t. I, s. 3—34.
- ⁷⁹ Dz. Lit. r. 1857, nr 79, s. 748: *Wydanie dzieł J. Słowackiego.*
- ⁸⁰ Dz. Lit. r. 1860, nr 101, s. 807; r. 1861, nr 20, s. 153.
- ⁸¹ Dz. Lit. r. 1860, nr 98, s. 783.
- ⁸² Norwid również w liście do Władysława Bentkowskiego z czerwca 1857 r. uzalał się, że „8 lat rękopisma Słowackiego pozostałe, które miałem po śmierci jego, niewydane“ (*Wszystkie pisma Cypriana Norwida po dziś w całości lub fragmentach odszukane.* Warszawa 1938; t. 8, s. 254).

- ⁸³ *Pamiętniki ks. Zygmunta Szczęsnego Felińskiego. Część I od roku 1822 do 1851.* Lwów 1911; s. 421.
- ⁸⁴ Dz. Lit. r. 1862, nr 32, s. 255: *Wydania Brockhousa.*
- ⁸⁵ Dz. Lit. r. 1862, nr 42, s. 336.
- ⁸⁶ Znane są jej zabiegi u Szajnochy. Zob. np. artykuł B. K a l i c k i e g o : *Karol Szajnocha. Wspomnienia pośmiertne.* „Przegląd Polski“ r. II, z. X, kwiecień–czerwiec, 1866, s. 282 albo *Żywot Karola Szajnochy pióra K. K a n t e c k i e g o w Dziełach Karola Szajnochy,* Warszawa 1878; t. X, s. 352. W „Bibliotece Ossolińskich“ dwa razy podano wiadomość o darowaniu przez p. Bécu wizerunków syna Zakładowi Ossolińskich („Biblioteka Ossolińskich“ r. 1863, t. II, s. 463; r. 1864, t. IV, s. 410).
- ⁸⁷ St. Brzozowski: *Legenda Młodej Polski.* Lwów 1910; s. 191–192.
- ⁸⁸ Dz. lit. r. 1864, nr 33, s. 472: *Korespondencje. Tarnopol dnia 11 lipca 1864 r.* — O dalszych losach subskrypcji zob. Dz. Lit. r. 1865, nr 86, s. 823 i „Gazeta Narodowa“ r. 1865, nr 225, 237, 291.
- ⁸⁹ Dz. Lit. r. 1861, nr 9, s. 71: *Korespondencje. Paryż 18 stycznia.* Kilka lat później (Dz. Lit. r. 1866, nr 20, s. 316) zamieszczono wiadomość o pracy *La poésie polonaise par le Marquis de Noailles.*
- ⁹⁰ Dz. Lit. r. 1862, nr 91, s. 728: „Przewodnik“.
- ⁹¹ Dz. Lit. r. 1867, nr 11, s. 171: „Przewodnik“.
- ⁹² Np. Dz. Lit. r. 1859, nr 10, s. 121; r. 1860, nr 63, s. 497; r. 1861, nr 9, s. 71; r. 1864, nr 36, s. 36–39; r. 1866, nr 20, s. 316.
- ⁹³ J. G o t : *Mickiewicz i Słowacki w teatrze krakowskim w latach 1865–1885. Odbitka z „Pamiętnika Teatralnego“.* Rok V, 1956, z. 1 (17), s. 4.
- ⁹⁴ St. Estreicher mylnie twierdzi, że po 1852 r. „wskutek kasowego niepowodzenia *Mazepa* przez szereg lat nie wrócił już w teatrze krakowskim na repertuar. Wrócił dopiero w r. 1864, kiedy „Dziennik Literacki“ lwowski podjął szerzyć pierwszy w Polsce kult Słowackiego i ogłaszać nieznane fragmenty jego pism...“ (St. Estreicher: *Dwie premiery Mazepy. Królowi Duchowi na dniu powrotu Teatr im J. Słowackiego.*)
- ⁹⁵ H. C e p n i k : *Pierwsza Balladyna na scenie lwowskiej.* „Nasz Kraj“ r. 1909, nr 30; T e n z e : *Słowacki na scenie lwowskiej.* „Scena Lwowska“ Sezon 1932/33, s. 16 i n.; W. H a h n : *Rok Słowackiego.* Lwów 1911; s. 2; A. B a r : *Dzieje teatrów krakowskich.* Kraków 1931. Dalszą szczegółową bibliografię zawiera Bibliografia W. Hahna w *Dziełach wszystkich* pod redakcją J. Kleinera.
- ⁹⁶ W. F e l d m a n : *Współczesna literatura polska 1880–1901.* Warszawa 1903; s. 88.
- ⁹⁷ Jest to niewątpliwie reakcja na podkreślenie przez „Czas“ (r. 1852, 7 maja) zależności od W. Hugo. „Czas“ poświęcił parę słów już pierwszemu wystawieniu *Mazepy* w 1851 roku (nr 128 z 5 czerwca). Autorem obu omówień był prawdopodobnie L. Siemieński. Jeszcze raz „Czas“ powrócił do *Mazepy* przy wystawieniu sztuki na benefis Cz. Pieniążka („Czas“ r. 1864, nr 176). Podkreślano głównie niedojrzałość początkującego aktora Czesława Pieniążka do roli *Mazepy*; w roli Amelii wystąpiła wielbicielka Słowackiego Antonina Hoffmann.
- ⁹⁸ Dz. lit. r. 1859, nr 10, s. 121: *Mazepa, tragedia Juliusza Słowackiego przedstawiona na scenie krakowskiej.*
- ⁹⁹ Dz. Lit. r. 1861, nr 101–103: *Juliusza Słowackiego Mazepa na scenie lwowskiej.*
- ¹⁰⁰ Dz. Lit. r. 1862, nr 9–10. *Juliusza Słowackiego Maria Stuart, tragedia w 5ciu aktach odegrana na scenie lwowskiej po raz pierwszy 27go stycznia 1862.*
- ¹⁰¹ Dz. Lit. r. 1862, nr 20–22: *Balladyna, tragedia w 5 aktach przez Juliusza Słowackiego, po raz pierwszy przedstawiona we Lwowie d. 7go marca 1862.*

- ¹ St. Wasylewski: *Bardzo przyjemne miasto*, s. 265.
- ² *Wspomnienie o Józefie Szujkim. Skreślił Ludwik Dębicki*. Warszawa 1883; s. 12.
- ³ Cyt. za Zb. Mitznerem: *Wyprawy w przeszłość*. Warszawa 1953; s. 118. (Słowa te pochodzą ze szkicu autobiograficznego M. Bałuckiego napisanego na prośbę Cz. Pieniążka; zob. M. Bałucki. *Szkic literacki przez Czesława Pieniążka*. Poznań 1888; s. 6.)
- ⁴ M. Bałucki: *Z moich wspomnień*. „Przegląd Literacki“ Kraków r. 1897, nr 24. Cyt. za T. Drewnowskim z przedmowy do *Pism wybranych M. Bałuckiego*. Kraków 1956, t. I, s. XVII.
- ⁵ „Dziennik Literacki“ r. 1861, nr 103, s. 830.
- ⁶ *Pisma Felicji z Wasilewskich Boberskiej*, s. 8.
- ⁷ Tamże, s. IX.
- ⁸ Tamże.
- ⁹ Tamże, s. XV, XVI.
- ¹⁰ *Poezje Mieczysława Romanowskiego*. Lwów 1883; t. IV, wiersz *W pamiętniku p. Felicji Boberskiej (naówczas panny Wasilewskiej)*.
- ¹¹ *Pisma Felicji z Wasilewskich Boberskiej*, s. 294.
- ¹² Zob. np. K. Wróblewski: *Kornel Ujejski (1823–1893)*. Lwów 1902; s. 101 i in.; St. Sierotwiński: *Kartka z dziejów przyjaźni (K. Ujejski i M. Pawlikowski)*. „Głos Literacko-naukowy“ dodatek do „Głosu Narodu“ r. 1934, nr 247; Michał Pawlikowski: *Nieznany Kornel Ujejski*. „Przegląd Współczesny“ r. 1936, Luty; *Rachunki... przez B. Bolesławitę*. Poznań 1869; s. 382.
- ¹³ *Album Lwowskie wydane przez Henryka Nowakowskiego*. Lwów 1862; s. 180; *Pisma Felicji z Wasilewskich Boberskiej*, s. 175, 293 i in.; T. Lenartowicz: *Wybór Poezji*. „Biblioteka Narodowa“ Seria I, nr 5, Wrocław–Kraków 1956; s. XIX i n.
- ¹⁴ *Album Lwowskie*, s. 177.
- ¹⁵ *Poezje Adama Pajgerta*. Lwów 1876; t. I, s. 236. Motta ze Słowackiego np.: *Poezje Adama Pajgerta*. Lwów 1858; t. I, s. 51; „Dziennik Literacki“ r. 1862, nr 64, s. 515.
- ¹⁶ *Poezje Adama Pajgerta*. Lwów 1876; t. I, s. 8.
- ¹⁷ *Harfiarz ze Scios*. „Dziennik Literacki“ r. 1857, nr 53, s. 456.
- ¹⁸ *Powrót Oresta*. „Dziennik Literacki“ r. 1858, nr 4, s. 29.
- ¹⁹ *Poezje Adama Pajgerta*. Lwów 1876; t. I, s. 292.

V

- ¹ „Dziennik Literacki“ r. 1860, nr 34, s. 256. Jako samodzielna publikacja wyszły *Listy spod Lwowa. Pierwsze trzy głosy Kornela Ujejskiego (przedruk z „Dziennika Literackiego“)*. Lipsk 1861.
- ² *Co się komu należy. Słowo o P. Kornelu Ujejskim i o P. Wincentym Polu przez Maurycego Dzieduszyckiego*. Lwów 1860.
- ³ *Kronika domowa Dzieduszyckich*. Lwów 1865; s. 21 in.; „Przyjaciel Ludu“ Leszno r. 1843, nr 29–30; S. M o r a w s k i : *Materiały do Konfederacji barskiej*. Lwów 1851; t. I, s. 110. J. I. Kraszewski wylicza M. Dzieduszyckiego jako „współpracownika katolicko-ultramontańskiego organu Unja“ (Z roku 1869. *Rachunki...*, s. 543).
- ⁴ „Dziennik Literacki“ r. 1860, nr 67, s. 536.

- ⁵ Tamże, r. 1867, nr 18, s. 287.
- ⁶ *Dzieła poetyckie Wincentego Pola. Opracowali i w objaśnienia zaopatrzyli Józef Sroczyński i Maksymilian Wiśniowiecki*. Stanisławów 1904; t. I, s. 39. Podobnie przedstawia problematykę też K. Estreicher: *Wincenty Pol, jego młodość i otoczenie*. Lwów 1882.
- ⁷ A. Bądżkiewicz: *Kornel Ujejski. Zarys biograficzno-krytyczny*. Kraków 1893; s. 38.
- ⁸ Tamże, s. 47.
- ⁹ M. Dzieduszycki: *Co się komu należy...*, s. 4.
- ¹⁰ „Dziennik Literacki“ r. 1860, nr 57, s. 449: *Do autora Zapisków Literackich (Bezstronność — choroba mózgowa)*.
- ¹¹ A. Brückner: *Dzieje literatury polskiej w zarysie*. Warszawa 1908; t. II, s. 132. Zastrzeżenia budzi również wskazana przez Brücknera przyczyna pomijania i przemilczania Słowackiego przez współczesnych. Zjawisko to tłumaczy uczony brakiem zrozumienia poezji w tych czasach, które charakteryzuje jako „antypoetyckie“. Trudno bowiem znaleźć w historii narodu inny okres bardziej poetycki, kiedy poezja była bardziej rozumiana i mocniej oddziaływała na czytelników, niż właśnie druga ćwierć XIX wieku. A i później w latach sześćdziesiątych, o wiele mniej poetyckich, Słowackiego czytywano tak namiętnie, że aż niektórzy czuli potrzebę przeciwwstawić się niezwykłemu wzięciu poety u czytelników. Drogą interpretacji Brücknera nie można rozwiązać sprzeczności między wspaniałą poezją „największego artysty“ a „głębokim milczeniem współczesnych“. Zresztą sam Brückner zaznacza, że milczenie to było „nieraz udane i umyślne“.
- ¹² „Dziennik Literacki“ r. 1862, nr 18, s. 137: *Poezja polska i poeta bezimienny w XIX w.*
- ¹³ „Czas“ r. 1863, nr 255.
- ¹⁴ „Dziennik Literacki“ r. 1863, nr 94, s. 752: *Listy z Krakowa*.
- ¹⁵ „Dziennik Literacki“ r. 1863, nr 96, s. 764. Drukowała wiersz również „Kronika“ r. 1863, nr 59.
- ¹⁶ J. Got: *Mickiewicz i Słowacki w teatrze krakowskim w latach 1865—1885*. Odbitka z „Pamiętnika Teatralnego“ Rok V, 1956, z. 1 (17), s. 6.
- ¹⁷ „Dziennik Literacki“ r. 1864, nr 1, s. 1: *Poezja Polska i jej koryfeusz. Kilka myśli do charakterystyki współczesnego piśmiennictwa polskiego*. Przeciw sądom autora artykułu występuje St. Tarnowski twierdząc, że nazwanie Słowackiego poetą ludu jest dlań poniżające. („Przegląd Polski“ r. 1867, miesiąc Październik, z. IV, s. 423).
- ¹⁸ M. Kridl: *Antagonizm wieszczów. Rzecz o stosunku Słowackiego do Mickiewicza*. Warszawa 1925.
- ¹⁹ „Dziennik Literacki“ r. 1866, nr 20, s. 317 i n.
- ²⁰ *Z roku 1866. Rachunki przez B. Bolesławitę*, s. 104—105.
- ²¹ *Z roku 1869. Rachunki przez B. Bolesławitę*, s. 574—575.
- ²² Starkel popularyzował w Polsce ówczesną przodującą zachodnioeuropejską myśl naukową i tłumaczył prace jej przedstawicieli (zob. „Prace Polonistyczne“ Seria X, s. 141).
- ²³ „Dziennik Literacki“ r. 1860, nr 74, s. 588.
- ²⁴ „Przegląd Polski“ r. 1867, nr z 1 kwietnia; przedrukowane w *Dzielałach Józefa Szujskiego*. Kraków 1889; t. I, s. 153 i n.

VI

- ¹ „Kółko Rodzinne“ z zadowoleniem powtarza krytyczne uwagi o „Dzienniku Literackim“ zamieszczone w innych pismach; np. r. 1860, nr 9, s. 141.
- ² *Dzieła poetyckie Wincentego Pola. Op. cit.*, t. I, s. 39.
- ³ Kornel Ujejski. *Zarys biograficzno-krytyczny*, s. 38. Podobnie określa charakter pisma W. Korotyński: *Dzieła Zygmunta Kaczkowskiego*. Warszawa 1874–75; t. XI, s. 272 i n.
- ⁴ „Kółko Rodzinne“ r. 1860, nr 2, s. 28.
- ⁵ „Kółko Rodzinne“ r. 1860, nr 3, s. 40 (cytaty z *Jana Bieleckiego*); 1860, nr 3, s. 45 (urywki z listów Krasińskiego o Słowackim); 1860, nr 27, s. 385 (o rodzinie Słowackiego); 1860, nr 33, s. 460 (o *Mazepie*) itd.
- ⁶ „Świt. Dziennik poświęcony polityce, przemysłowi i literaturze.“ Lwów 1857, nr 29, s. 2.
- ⁷ Tamże, nr 23, s. 3. Też: *Poezje Romana Zmorzkiego*. Lipsk 1866; s. 154–155.
- ⁸ „Świt“ r. 1857, nr 89, s. 3. Poza „Gazetą Warszawską“ Niewiarowski pisywał także do „Pszczoly“. W artykułach komentujących wydarzenia bieżące nieraz zahaczał o sprawy literatury i wplatał w nie nazwisko Słowackiego.
- ⁹ „Wieniec. Dwutygodnik Literacki“ Kraków 1862, nr 6, s. 16; 1862, nr 7, s. 15.
- ¹⁰ „Wieniec“ r. 1862, nr 1, s. 12; obok Słowackiego np. Mickiewicz, Niemcewicz, Krasiński, Lelewel.
- ¹¹ „Przyjaciół Domowy“ Lwów 1861, nr 7, s. 99–104; 1861, nr 8, s. 117–121. Redaktor „Przyjaciół Domowego“ H. Stupnicki wydał *Jana Bieleckiego* również oddzielnie we Lwowie w r. 1862.
- ¹² „Przyjaciół Domowy“ r. 1862, nr 10, s. 73 i n.: *Juliusz Słowacki. (Jego żywot i pisma)*.
- ¹³ „Czytelnia dla młodzieży“ Lwów 1861, nr 1, s. 3; r. 1861, nr 2, s. 9; r. 1861, nr 7, s. 56; r. 1861, nr 27, s. 314; r. 1861, nr 35, s. 273, 274 itd.
- ¹⁴ „Czytelnia dla młodzieży“ r. 1861, nr 13, s. 97.
- ¹⁵ „Dziennik Polski“ r. 1861, nr 65 i r. 1862, nr 58 i 59.
- ¹⁶ „Tygodnik Poznański“ r. 1863, s. 175.
- ¹⁷ „Niewiasta“ Kraków 1862, nr 13, s. 100. Na *Księdza Marka* właśnie hrabia Tarnowski wielce się oburzał (patrz: *Profesora Małeckiego Juliusz Słowacki. „Przegląd Polski“* r. II, Październik, z. IV, s. 392).

VII

- ¹ „Dziennik Polski“ r. 1849, nr 45 (cyt. za K. Wróblewskim: *Kornel Ujejski*. Kraków 1902, s. 110).
- ² *Pamiętnik Towarzystwa Literacko-Słowiańskiego przy Uniwersytecie Wrocławskim. Wydany w roku złotego jubileuszu 1886*. Wrocław 1886, s. 48. Wygłosił ją C. Milewski, student prawa, który brał udział i zginął w powstaniu styczniowym (Januszewski: *Nowe źródła do studiów nad Towarzystwem Literacko-Słowiańskim we Wrocławiu*. „Kwartalnik Opolski“ r. 1957, nr 9, s. 134).
- ³ *Pamiętniki Ignacego Baranowskiego (1840–1862)*. Poznań 1923; s. 82.
- ⁴ *Pisma Juliusza Słowackiego*. F. A. Brockhaus, Lipsk 1860.
- ⁵ T. T. Jez: *Od kolebki przez życie. Wspomnienia*. Kraków 1936; t. II, s. 270, 292, 214; t. III, s. 209, 276.
- ⁶ *Kartki z pamiętnika Alkara*. Kraków 1913; t. II, s. 84.

- ⁷ W. Przećławski: *Felicjan Medard Faleński. Żywot i dzieła*. Poznań 1922; s. 13.
- ⁸ Z artykułu K. Bartoszewicza. „Kurjer Warszawski” r. 1909, nr 1, s. 14.
- ⁹ P. Wilkońska: *op. cit.*, s. 5.
- ¹⁰ W. Marrené-Morzowska: *op. cit.*, s. 136. Niewiarowski, który wrócił do kraju po śmierci Słowackiego, recytował jego wiersze „wiele lat” przed ukazaniem się *Pism pośmiertnych*; można więc przyjąć, że deklamacje te miały miejsce koło r. 1850.
- ¹¹ T. T. Jeż: *op. cit.*, t. II, s. 270.
- ¹² J. K. Janowskiego... *Pamiętniki o powstaniu styczniowym*. Warszawa 1931; t. III, s. 322.
- ¹³ *Kartki z pamiętnika Alkara. Kraków 1910*; t. I, s. 33.
- ¹⁴ A. Kłosowska: *Autor – publiczność – cenzura. Wokół warszawskiego wydania Pism A. Mickiewicza*. „Nauka Polska” r. 1956, nr. 2/3, s. 127.
- ¹⁵ „Gazeta Codzienna” r. 1859, nr 178, 195, 196.
- ¹⁶ Tamże, r. 1858, nr 1–18.
- ¹⁷ Tamże, r. 1859, nr 268–270.
- ¹⁸ Przy „Tygodniku Lwowskim” podano rok 1849 zamiast 1850.
- ¹⁹ „Gazeta Codzienna” r. 1860, nr 226: *Jeszcze słówko o Juliuszu Słowackim i próbki pism Władysława Słowackiego*. – J. Prusinowski wspólnie z M. Krupowiczem wydali w Wilnie w 1861 r. *Po ziarnie. Zbiorek pamiątkowy*. Przedrukowano w nim *W Szwajcarii Słowackiego* (s. 111–124).
- ²⁰ „Tygodnik Ilustrowany” r. 1861, t. III, s. 174.
- ²¹ Tamże, r. 1860, t. I, s. 153; w „Gwiazdce” (r. 1860, t. I, s. 103) występuje A. Niewiarowski przeciw pojawiającej się u Estreichera tendencji przyznawania Ujejskiemu tej samej rangi poetyckiej co Słowackiemu.
- ²² „Tygodnik Ilustrowany” r. 1863, t. VIII, s. 496.
- ²³ Tamże, r. 1861, t. III, s. 190.
- ²⁴ „Kłosy” r. 1866, nr 32 z 26. I. (7. II.), s. 379.
- ²⁵ „Dziennik Literacki” r. 1866, nr 16, s. 255.
- ²⁶ *Encyklopedia Powszechna*. Warszawa 1866; t. XXIII, s. 624.
- ²⁷ „Revue des deux Mondes” r. 1852, 15 décembre.
- ²⁸ *Listy Andrzeja Edwarda Koźmiana (1829–1864)*. Lwów 1894; t. III, s. 236–237.
- ²⁹ *Wszystkie pisma Cypryana Norwida...* Warszawa 1937, t. 3, część pierwsza, s. VI.
- ³⁰ A. Półkoźic [Niewiarowski]: *Kartki z niewydanego pamiętnika. Na wędrówce*. VI. („Echo” r. 1877, nr 165). Mimo tej odrębności postaw poetyckich przecież i u Norwida można odszukać wpływy artystyczne poezji Słowackiego. W *Mojej piosence* np. wyraźnie da się odczytać naśladownictwo *Hymnu*. A. Feż widzi współzależność *Krakusa i Balladyny*. (*Krakus współzawodnikiem Balladyny*. „Ruch Literacki” r. 1933, s. 41–43).
- ³¹ C. K. Norwid: *O Juliuszu Słowackim...* Paryż 1861, s. 23.
- ³² Tamże, s. 30.
- ³³ Tamże, s. 72–73.
- ³⁴ Tamże, s. 57.
- ³⁵ Tamże, s. 78–79.
- ³⁶ Tamże, s. 29, 60–61.
- ³⁷ C. K. Norwid: *O Juliuszu Słowackim w sześciu publicznych posiedzeniach (z dodatkiem rozbioru Balladyny)* 1860. Kraków 1909; s. 88. Genezę swych wykładów tłumaczy Norwid następująco: „Dopiero kiedy widząc, iż prawie słówka nie ma o Juliuszu S. w kursach literatury [Mickiewicza] podniosłem ja tego poetę (i za mną

poszli inni) – bo mi wstyd było takiego personalizmu, lubo personalizmu geniuszu“ (*Wszystkie pisma C. Norwida*, t. 9, s. 455–56). O tym, że zdawał sobie sprawę z niedostatków swej publikacji świadczą jego słowa: „... drobna i bujna książeczka moja o Słowackim nie jest przeze mnie ułożona ale pisana przez słuchaczy bez stenografii i bynajmniej książką nie myślała być.“ (*O Juliuszu Słowackim ...*, s. 67. Por. też *Wszystkie pisma Cypryana Norwida ...*, t. 8, s. 367). Wykłady Norwida wysoko ocenił J. Reitzenheim: „Norwidowi należy się zasługa, iż pierwszy ocenił i zwrócił uwagę publiczną na Juliusza jako człowieka, Polaka i poetę“ (*Juliusz Słowacki*, s. 7). Podobnie A. Potocki nazywa prelekcje Norwida „wspaniałym wykładem Słowackiego“ (*Polska literatura współczesna*. Warszawa 1911; cz. I, s. 84). Innego zdania był Ignacy Baranowski: „Norwida spotkałem pierwszy raz podczas świąt Wielkanocnych w szkole Batignolles. Później uczestniczyłem w paru jego wykładach o Słowackim, mianych w lokalu polskim, w dzielnicy łacińskiej przy restauracji Janka. Przyznaję, że z wykładu tego niewiele byłem w stanie się nauczyć. Czy treść była dla mnie nieodstępna, czy forma wykładów wadliwa? na pytanie to odpowiedzieć nie umiem“ (*Pamiętniki Ignacego Baranowskiego 1840 aż 1862*. Wydał Adam Wrzosek. Poznań 1923; s. 191). Przytoczona notatka Baranowskiego może służyć za odpowiedź na słowa W. Hahna jakoby wykłady Norwida były „... nie wiadomo bliżej gdzie wygłaszane...“ (W. Hahn: *Szkice literackie o Juliuszu Słowackim*. W Brodach 1909; s. 141. Też: „Przewodnik Naukowy i Literacki“ r. 1909, s. 37–45.) Wykłady Norwida uważał Hahn za niejasne („Przewodnik Naukowy i Literacki“ 1. cit.). Zdecydowanie odrzuca Hahn wywody Norwida o *Balladynie*, które według niego są „pozbawione wszelkiej podstawy, są zupełnie mylne, podobnie jak późniejsze wykłady allegoryczne *Balladyny*, podane przez Lwa Jabłonowskiego (1875) i przez Zofię ze Strzetelskich Grynbergową (1902)“. Wbrew całkowicie ujemnej ocenie Hahna trzeba jednak Norwidowi przyznać trafność dostrzeżenia sił współczesnych przedstawionych w *Balladynie* (zwrócił na nie zresztą marginesowo uwagę już Krasiński, który przed Norwidem jak wiadomo docenił artyzm Słowackiego), a Strzetelskiej zasługę ukazania tendencyjnego wyjaśniania lub przemilczania znanych już faktów w rozwoju wiedzy o Słowackim – przede wszystkim przez Tarnowskiego. Właściwą ocenę *Balladyny* przynosi doskonały wstęp W. Kubackiego (Juliusz Słowacki: *Balladyna. Opracował i wstępem poprzedził Wacław Kubacki*. Warszawa 1955). – Pretensje do Norwida z powodu niedokładności jego odczytów wyraził także Adam Pajert („Dziennik Literacki“ r. 1862, nr 64, s. 515).

³⁸ E. Chojecki: *Alkhadar. Ustęp z dziejów ojców naszych*. Wrocław 1949. We wstępie W. Hahna przez pomyłkę podano, iż cytat z *Króla Ducha* wzięto z rapsodu V zamiast IV.

³⁹ Tenże: *La Pologne Captive et ses trois poètes Mickiewicz – Krasiński – Słowacki*. Leipzig 1864; Specjalną uwagę Chojecki poświęca *Królowi Duchowi*. Pracy tej poświęcił „Dziennik Literacki“ dwie recenzje, w których broni Słowackiego przed niektórymi zarzutami autora. (1864, nr 29, s. 406: *Król Duch Słowackiego*; 1864, nr 36–39: *Mickiewicz, Krasiński, Słowacki*).

⁴⁰ Por. W. Hahn: *O tłumaczeniach francuskich Anhellego*. „Pamiętnik Literacki“ r. 1903. Tenże: *Szkice literackie o Juliuszu Słowackim*. Brody 1909, s. 72 n.; S. Zawadzki: *O nieznanym francuskim tłumaczeniu Anhellego*. „Pamiętnik Literacki“ r. 1909, s. 168–170.

⁴¹ *Wizerunki polityczne literatury polskiej. Kurs publiczny ... przez Leona Zienkovicza*. Lipsk 1867; t. I, s. 179 (wykład z r. 1860). W *Wieczorach Lacha* wymienia Zien-

kowicz Słowackiego po Mickiewiczu a przed Moraczewskim wśród, jak powiada, „wielkich naszych narodowych imion“ i do wieczoru piątego zatytułowanego *Szkoły publiczne wyższe* czerpie motto ze Słowackiego, obok wiersza M. Gosławskiego. (*Wieczory Lacha z Lachów czyli Opowiadania przy kominku starego literata polskiego przez Leona Zienkowicza*. Lipsk 1864; s. 28 i 189).

- ⁴² J. Reitzenheim: *op. cit.*, s. 7 i n. Tenże poświęca wiele uwagi Słowackiemu w publikacji *Les Monuments Polonais a Paris. I. Cimetière Montmartre*. Paris 1860 i *II Cimetières Montmartre et Père-Lachaise*. Paris 1862.

VIII

- ¹ *Literatura polska w rozwinięciu historycznym Jana Majorkiewicza*. Wydanie drugie pomnożone. Warszawa 1850; s. 337, 418, 431–432.
- ² A. Tyszyński: *Pisma krytyczne*. Kraków 1904; t. II, s. 244. Mniej dodatnio wyraża się o nim W. Grochowski w recenzji *Kursu literatury polskiej dla użytku szkół pióra W. Nehringa* („Tygodnik Ilustrowany“ r. 1866, t. XIV, nr 372, s. 226). O działalności L. Łukaszewicza w tajnych organizacjach szczegółowo pisze W. Żółtek w pracy: *Cechové a Poláci roku 1848, část prvá*. Praha 1947; s. 160 i n.
- ³ *Lesława Łukaszewicza Rys dziejów piśmiennictwa polskiego*. Wydanie drugie, większe, uzupełnione i doprowadzone do roku 1860. Poznań 1860; s. 587 i n. Ostatnie wydania popularnego podręcznika stały się „narzędziem prostej spekulacji i w takim już jedynie charakterze przedstawia się nam jego edycja obecna, według tytułu trzecia, a w samej rzeczy jedenasta z kolei“ — pisze recenzent poznańskiego wydania z r. 1866 K. Kaszewski piętnując bezziemnego wydawcę, który podręcznik „poważył się wydać pod czcigodną firmą Lesława Łukaszewicza...“ Zastrzeżenia recenzenta dotyczą również sposobu przedstawiania Słowackiego. „Słowacki ani jako liryk, ani jako epik wcale dotąd nie figurował i ukazuje się dopiero jako dramaturg.“ („Tygodnik Ilustrowany“ r. 1866, t. XII, nr 335, s. 91 i n.).
- ⁴ *Historia literatury polskiej w zarysach K. Wł. Wójcickiego*. Wydanie drugie poprawne i powiększone. Warszawa 1861; t. IV, s. 226. W pierwszym wydaniu z 1845–46 r. nie ma jeszcze nic o Słowackim. — Nie znał Słowackiego H. Sucheck i, który co prawda wylicza go — ale w kręgu poetów piszących w szóstym dziesięcioleciu XIX wieku. (*Nástin dějin písemnictví Polákův. Od nejdávnejších časův do r. 1858. Sepsal ... Jindřich erbu Poraj Suchecki*. V Praze 1858, s. 29). Nie wiele na temat piewcy *Balladyny* powiedział Adam Porój (Chodyński), który go nazwał „natchnionym wieszczem przesłicznych poematów“ (*Zarys dziejów literatury polskiej od czasów najdawniejszych do ostatnich z wiadomością o rodzajach poezji skreślił Adam Porój*. Warszawa 1860; s. 320).
- ⁵ *Kurs literatury polskiej dla użytku szkół*. Ułożył Władysław Nehring. Poznań 1866; s. 133. Recenzent *Kursu* W. Grochowski wypowiada przy tej okazji swe zdanie o Słowackim. Wysoko ceni jego kunszt słowa, ale „w pedagogicznym względzie, oprócz cudnego języka, pisarz to szkodliwy, dla dumy i zarozumiałości wielkiej, a nawet dla swej nieokreślonej fantazji. Młodym umysłom podoba się ta uniesiona, pałająca i burząca wszystko wyobraźnia, ale czego się oni nauczą z niego? Fantazjować bez granic i treści, tworzyć obrazy, nie mające żadnego podobieństwa i związku z rzeczywistością. W utworach jego wciąż bicz szyderstwa, karykatura stosunków rzeczywistych, rozbijanie wszystkiego w pyłki tęczowe, jasne, we mgłę poetyczną. Wprawdzie to cały Eden barw precudnych, całe niebo dźwięków upajających,

- przepych i bogactwo języka nieskończone; ale to tylko forma, gdy młodzieży przede wszystkim treści potrzeba. Utwory Słowackiego są tylko dla ludzi dojrzałych i dla badaczy języka.“ („Tygodnik Ilustrowany“ r. 1866, t. XIV, nr 372, s. 227). Znowu więc pobrzmiwają stare argumenty, które zwłaszcza w okresach upadku nastrojów rewolucyjnych wciąż wciskają się pod pióra krytyków ugodowych i zachowawczych. — Ujemny sąd o Słowackim wyraził też Julian Bartoszewicz. Najpierw go nazywa „znakomitym poetą“, później „geniuszem hieroglificznym, pysznym i zu-chwałym [który] nie chciał być poetą narodowym.“ (*Juliana Bartoszewicza Historia literatury polskiej potocznym sposobem opowiedziana*. Warszawa 1861; s. 533, 540, 541. Także: *Dzieła Juliana Bartoszewicza*. Kraków 1877; t. II, s. 209–210.)
- ⁶ *Historia literatury powszechnej*. Przez F. H. Lewestama. Warszawa 1866, t. IV, s. 233–234. *Krótki kurs historii literatury polskiej*. Przez F. H. Lewestama. War-szawa 1867.
- ⁷ *Literatura polska w historyczno-krytycznym zarysie*. Podle gruntownych badań napisał Lucyan Tomasz Rycharski. Kraków 1867; t. II, s. 125, 146, 148 i n.
- ⁸ „Przegląd Poznański“ r. 1845, t. II, s. 126.

IX

- ¹ *Dzieła Lucjana Siemieńskiego*. Warszawa 1880; t. III, s. 240. Też *Portrety literackie przez Lucjana Siemieńskiego*. Poznań 1865; t. I, s. 411.
- ² *Portrety literackie*, t. I, s. 423.
- ³ *Dzieła Lucjana Siemieńskiego*, t. V, s. 4.
- ⁴ P. Chmielowski: *Dzieje krytyki literackiej w Polsce*. Warszawa 1902; s. 263.
- ⁵ *Historia literatury polskiej w zarysach* K. Wł. Wójcickiego. Warszawa 1861; t. IV, s. 793.
- ⁶ L. Siemieński: *Ogrody i poeci*. Warszawa 1955, s. 208. Por. s. 15 niniejszej pracy.
- ⁷ P. Hertz: *Portret Słowackiego*. Warszawa 1950; s. 245.
- ⁸ P. Chmielowski: *Op. cit.*, s. 250.
- ⁹ Tamże, s. 259.
- ¹⁰ J. Kłaczko: *Pisma z lat 1849–1851*. Poznań 1919; s. 213.
- ¹¹ Tamże, s. 165.
- ¹² Tamże, s. 205.
- ¹³ *Wszystkie pisma Cypriana Norwida*. T. IX, s. 65 i n.
- ¹⁴ Z. K.: *O przesadzie w pojęciach*. „Pamiętnik Literacki“ r. 1850, s. 568.
- ¹⁵ Tamże, s. 569.
- ¹⁶ Tamże, s. 570.
- ¹⁷ *Dzieła Zygmunta Kaczkowskiego poprawione i przejrane przez autora*. Warszawa 1874–75; t. V. Motto do *Bajronisty* s. 243 (wzięte z I *Pieśni Beniowskiego* w. 193–200); Z. K.: *Braciszek*. „Pamiętnik Literacki“ r. 1850, s. 16. (Motto z I *Pieśni Beniowskiego* w. 707–711).
- ¹⁸ W. Pol: *Pamiętniki*. Opracował Karol Lewicki. Kraków 1960; s. 274.
- ¹⁹ *Pamiętnik Wincentego Pola do literatury polskiej XIX wieku w dwudziestu pre-lekcjach mianych w radnej sali miasta Lwowa*. Lwów 1866; s. 390 i n.
- ²⁰ *Wspomnienia o Józefie Szujskim*. Skreślił Ludwik Dębicki. Warszawa 1883; s. 12.
- ²¹ St. Tarnowski: *Szujskiego młodość*. Kraków 1892; s. 210.
- ²² J. K. Turski: *Poezje*. Kraków 1862; s. 53.
- ²³ St. Tarnowski: *Szujskiego młodość*, s. 35.

- ²⁴ Tamże, s. 211, 215.
- ²⁵ A. P o t o c k i : *Polska literatura współczesna*. Warszawa 1911; cz. I, s. 170.
- ²⁶ Np. w *Portretach Nie-Van-Dyka*. „Dziennik Literacki“ r. 1860 (nr 52, s. 413; nr 65, s. 513). Tarnowski naturalnie ostro krytykuje *Portrety* zamierzone satyrycznie przeciw tradycyjnej obyczajowości: „Przedsięwzięcie udać się nie mogło, bo człowiek był na nie za młody. [. . .] O ludziach innych wie to, co od znajomych usłyszał; stąd ich charaktery, zamiary lub błędy widzi niedokładnie, często zupełnie fałszywie.“ (*Szujskiego młodość*, s. 176). Trudno by się doszukiwać związków między dramatami *Wallas* i *Samuel Zborowski*, pisanymi tak przez Słowackiego jak przez Szujskiego. Tematy te były w literaturze nierzadko podejmowane i historyk mógł się nimi zainteresować przy studiach dziejów. *Wallasa* Słowackiego zresztą nie znamy (wiemy o nim tylko z listu poety do matki z 24 marca 1834 r.); do genezy dramatu Szujskiego mamy pewne wskazówki podane przezeń w „Dzienniku Literackim“ r. 1860, nr 97, s. 771. Sprawami tymi bliżej się zajmowali: W. H a h n : *Szkice literackie o Juliuszu Słowackim*. Brody 1909; s. 25–29; S. W i n d a k i e w i c z : *Romantyzm w Polsce*. Kraków 1937; s. 239; Z. L i b i s z o w s k a : *Tendencje społeczne i polityczne dramatów Józefa Szujskiego*. „Prace Polonistyczne“ Seria X, s. 292; St. T a r n o w s k i : *Szujskiego młodość*, s. 187.
- ²⁷ St. T a r n o w s k i : *Szujskiego młodość*, s. 142.
- ²⁸ Tamże, s. 192, 193, 197 i in.
- ²⁹ M. B a ł u c k i : *Pisma wybrane*. Kraków 1956; t. I, s. XVIII.
- ³⁰ „Hasło“ Lwów r. 1865, nr 2.
- ³¹ *Dzieła Józefa Szujskiego*. Kraków 1889; t. I, s. 58. (W r. 1866 wyszło w Rocznikach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, poczet III, t. XI i w tym samym roku w osobnej odtbitce).
- ³² *Dzieła Józefa Szujskiego*, t. I, s. 61. (Przedrukowane z Kroniki Literackiej „Przeglądu Polskiego“ z. I/1866, s. 216–220).
- ³³ *Dzieła Józefa Szujskiego*, t. I, s. 155; powraca argumentacja, którą znamy z wypowiedzi E. Januszkiewicza i Koźmianów. — Czytając słowa Szujskiego uświadamiamy sobie, jak powierzchowne były sądy późniejszych badaczy twierdzących, że dopiero Małecki w swojej monografii „odkrył“ Słowackiego i „obudził“ zainteresowanie dla jego poezji.
- ³⁴ Tamże, t. II, s. 3.
- ³⁵ *Z roku 1868. Rachunki przez B. Bolesławitę*, s. 778.
- ³⁶ L. D ę b i c k i : *Wspomnienia o Józefie Szujskim*, s. 14, 15.
- ³⁷ Tamże, s. 12.
- ³⁸ Tamże, s. 65, 70.
- ³⁹ Tamże, s. 72.
- ⁴⁰ A. P o t o c k i : *Polska literatura współczesna*, cz. I, s. 23, 25.
- ⁴¹ *Pamiętniki Pawła Popiela*. Kraków 1927; s. 175.
- ⁴² Tamże, s. 184.
- ⁴³ S. K o ź m i a n : *Rzecz o roku 1863*. Kraków 1894–1895; t. III, s. 361.
- ⁴⁴ M. B a ł u c k i : *Pisma wybrane*. Kraków 1956; t. VII, s. 61. (Przedruk z „Kraju“ nr 57 z 11 maja 1869 r.).
- ⁴⁵ K. W y k a : *Teka Stańczyka na tle historii Galicji w latach 1849–1869*. Wrocław 1951; głównie rozdział *Satyra przewencyjna*.
- ⁴⁶ *Teka Stańczyka*. Kraków 1870, s. 24–25.
- ⁴⁷ Tamże, s. 35.
- ⁴⁸ Tamże, s. 96.

- ¹ *Encyklopedia Powszechna S. Orgelbranda*. Warszawa 1876; t. XI, s. 12.
- ² *Z roku 1868. Rachunki przez B. Bolesławitę*, s. 778.
- ³ K. Tetmajer: *O życiu Juliusza Słowackiego*. „Tygodnik Ilustrowany“ r. 1898, I, s. 506.
- ⁴ F. Hoesić: „*Siła fatalna*“ *poezji Słowackiego*, s. 137. Por. też w obszernym sprawozdaniu Tarnowskiego z monografii Małeckiego („Przegląd Polski“ r. 1867, z. IV, Październik, s. 425).
- ⁵ K. Ujejski: *Listy spod Lwowa*. Lipsk 1861; s. 142.
- ⁶ Pomimo to Franciszek Wężyk nie zdradzał zasad pseudoklasycyzmu ani poglądów zażyłego przyjaciela Koźmianów. Odbiło się to również w ostrej krytyce *Odpowiedzi na Psalmę Przyszłości*. Utwór ten według niego będzie zapomniany niedługo, „bo brak jest widoczny temu twórcy zasady: w religii, cnocie i sercu“. *Korespondencja literacka Kajetana Koźmiana z Franciszkiem Wężykiem (1845–1856)*. Archiwum do Dziejów Literatury i Oświaty w Polsce. Kraków 1914; t. XIV, s. 247.
- ⁷ *Korespondencja Józefa Bohdana Zaleskiego*. Wydał Dionizy Zaleski. Lwów 1900; t. I, s. 214.
- ⁸ „Dziennik Literacki“ r. 1860, nr 39, s. 312: *O Stefanie Garczyńskim (dokończenie)*.
- ⁹ Jeszcze wydanie poezji Lenartowicza przez M. Janika w Bibliotece Narodowej w ten sposób przedstawiało poetę.
- ¹⁰ J. Nowakowski: *Lata spiskowe Lenartowicza*. „Pamiętnik Literacki“ XLVI r. 1955, z. 3–4, s. 89.
- ¹¹ St. Kolbuszewski: *Nieznany poemat Teofila Lenartowicza*. „Pamiętnik Literacki“ XLIII, s. 1121–1136. Kolbuszewski dostrzega zbieżności między postawą Lenartowicza a Słowackiego: „Jego [Lenartowicza] zaś stosunek do papieża przypomina poglądy Słowackiego wypowiedziane w *Beniowskim*, w *Rozmowie z Matką Makryną Mieczysławską*, w wierszu *Wiesz, Panie, iżem zbiegał świat szeroki*, a może najbardziej wiersz z roku 1848, *Pośród niesnasków...*“ (tamże, s. 1123. Przedrukowane w zbiorze *Romantyzm i modernizm*. Katowice 1959; s. 257).
- ¹² T. Lenartowicz: *Poezje wybrane*. Wybrał, wstępem i przypisami opatrzył Paweł Hertz. Warszawa 1954.
- ¹³ Wstęp P. Hertza został wydrukowany wcześniej w „*Twórczości*“ r. 1953, nr 5; Z. Stefanowska: *W obronie Lenartowicza*. „*Nowa Kultura*“ r. 1953, nr 33; J. Nowakowski: *O poezji Lenartowicza*. „*Życie Literackie*“ r. 1954, nr 15; A. Witkowska: *Spór o Lenartowicza*. „*Życie Literackie*“ r. 1954, nr 47; J. W. Gomułicki: *Lenartowicz na nowo odczytany*. „*Twórczość*“ r. 1955, nr 5. Nowe światło na Lenartowicza rzuciło opublikowanie jego nieznanego poematu i autobiografii. H. Barycz: *Nieznany wariant autobiografii Teofila Lenartowicza*. „Pamiętnik Literacki“ XLII r. 1951, s. 1044–1048. S. Kolbuszewski: *op. cit.*
- ¹⁴ T. Lenartowicz: *Wybór poezji*. Opracował Jan Nowakowski. „Biblioteka Narodowa“ Seria I, nr 5, Wrocław – Kraków 1956.
- ¹⁵ L. T. Rycharski: *Literatura polska w historyczno-krytycznym zarysie*, t. II, s. 168, 170. Podkreślenie związku między obu poetami naturalnie nie było na ręce obozowi konserwatywnemu, który później urabiał inny pogląd na Lenartowicza. W imieniu tego obozu odezwał się w „Przeglądzie Polskim“ Józef Szujski: „Nie możemy się wszakże wstrzymać od zapytania, jakim sposobem p. R. w Lenartowiczu widzi pierwszego, który wstąpił w ślady Słowackiego. Zdaje nam się, że między oboma

- poetami najmniejszego nie ma podobieństwa.“ („Przegląd Polski“ r. II, 1867, z. IV, s. 513).
- ¹⁶ H. Biegeleisen: *Lirnik Mazowiecki, jego życie i dzieła w świetle nieznannej korespondencji poety*. Kraków 1913; s. 14.
- ¹⁷ J. Kasprówic: *Liryka Teofila Lenartowicza*. „Pamiętnik Literacki“ r. 1905, s. 149; przedruk w książce: Jan Kasprówic: *Publicystyka*. Kraków 1958; s. 306.
- ¹⁸ „Krzyż a Miecz“ r. 1850, nr 5, s. 35.
- ¹⁹ K. Bartoszewicz: *Przyczynek do sądów współczesnych o Słowackim*. „Kurjer Warszawski“ r. 1909, nr 1, s. 14; także: *Z notatnika pamiątniczego Juliana Bartoszewicza*. Cz. II (dokończenie). „Przegląd Historyczny“ r. 1912, s. 392–393; K. Bartoszewicz: *Czasz warszawskie Lenartowicza*. „Tygodnik Ilustrowany“ r. 1922, nr 10.
- ²⁰ „Stadło“ r. 1849, nr 7, s. 49.
- ²¹ T. Mikulski: *Spotkania wrocławskie*, s. 220. Zob. też H. Barycz: *Nieznanny wariant autobiografii Teofila Lenartowicza*, l. cit.
- ²² *Album Lwowskie*, s. 180.
- ²³ J. Rudnicka: *Z nieznanych autografów Lenartowicza*. „Przegląd Humanistyczny“ r. 1959, 2 (11), s. 120.
- ²⁴ Tamże.
- ²⁵ J. Kasprówic: *Lirnik Mazowiecki. Szkic literacki przez J. K.* Kraków 1893; s. 26.
- ²⁶ T. Mikulski: *Spotkania wrocławskie*, s. 215.
- ²⁷ S. Tarnowski: *Julian Klaczko*. Kraków 1909; t. I, s. 158. Lenartowicz w przeciwieństwie do Klaczki kontynuuje historiozofię lewicy emigracyjnej, która w „Demokracji Polskiej“ (r. 1851, nr 31 z dn. 3 sierpnia) wypowiedziała się w sposób następujący: „Czyliż Europa nie wie o tym, że wy [Polacy] przynieśliście światu wielką myśl: federację ludów słowiańskich? Ta myśl objawiła się za Bolesława W., arystokracja nie umiała jej pojąć. W występnej bezczynności zmarnowała potęgę inicjatywy, którą w tej myśli powinniście byli zaczerpnąć; jak wszelka arystokracja stręściła ona wszelkie życie sama w sobie; jeżeli kiedy działała w tej myśli, to zawsze w samolubnym interesie. Wszędzie, wewnątrz czy zewnątrz, nawet w onych ruskich ziemiach, w onym pierwszym koczowisku barbarzyńców, idących pomimo-wolnie po namaszczenie Rzymu, wszędzie narodowość-kasta zaparła się wzniosłej misji polskiej, uciskając i przytłumiając natchnienie ludowe. Dziś w ludowym natchnieniu ta myśl odżywać powinna; dziś chłop urzeczywistni to – co przeczuł Bolesław W.“
- ²⁸ B. Chlebowski nazwał ją „ostrą, lecz przeważnie słuszną i trafną“. (*Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej*, t. IX, s. 7). S. Tarnowski naturalnie chwali krytykę *Gładyatorów* pióra Klaczki (*Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX. Rozprawy i sprawozdania*. Kraków 1895; t. I, s. 270, 280. Krytyka ta wywołała sprzeciw demokratów. Ostro potępił ją Ludwik Wolski (*Józefa Szujskiego z Ludwikiem Wolskim Polemika w sprawach narodowych*. Lwów 1878; s. 26.)
- ²⁹ We wstępie Jana Nowakowskiego do *Wyboru poezji* Lenartowicza, s. LXIV.
- ³⁰ H. Biegeleisen: *Lirnik Mazowiecki . . .*, s. 51.
- ³¹ T. Lenartowicz: *Wybór poezji*, s. LXXVII, 117.
- ³² Charakteryzując zainteresowania artystyczne tej generacji M. Mann stwierdza: „... niemniej chciwie młodzież pochłaniała literaturę romantyczną, powieści Chateaubrianda i George Sand, poezję Byrona i Musseta, równie jak Słowackiego i wielu romantyków polskich mniejszego kalibru“. (M. Mann: *Poganka Narcyzy Zmichowskiej. Geneza, źródła, artyzm i idea utworu*. Warszawa 1916; s. 14). Twórczością

- Słowackiego mocno się przejęła jedna z najbliższych przyjaciółek Żmichowskiej Kazimiera Ziemięcka (zob. artykuł *Gabriella i entuzjastki*. „Bluszcz“ r. 1880, nr 29).
- ³³ np. M. Romanówna: *Inedita Narcyzy Żmichowskiej w Bibliotece Jagiellońskiej*. „Prace polonistyczne“ seria X, s. 131, 134; F. Hoesick: „*Sila fatalna*“... s. 25.
- ³⁴ St. Wasylewski: *Bardzo przyjemne miasto*, s. 262.
- ³⁵ List do Julii Baranowskiej datowany: Zielona, 25. 8. 1865. Rkps. BJ 6819, k. 106–197.
- ³⁶ *Myśli Narcyzy Żmichowskiej. Zebrała Ella*. Warszawa 1901; s. 183.
- ³⁷ *Listy Narcyzy Żmichowskiej do rodziny i przyjaciół*. Kraków 1885; t. II, s. 114–115.
- ³⁸ *Myśli Narcyzy Żmichowskiej*, s. 181.
- ³⁹ np. K. Wróblewski: *Kornel Ujejski...*, s. 110.
- ⁴⁰ *Z roku 1868. Rachunki przez B. Bolesławitę*, s. 777. Podobnie s. 471, 483.
- ⁴¹ „Niezapadka. Pismo zbiorowe.“ Bendlikon 1865; s. 86.
- ⁴² Dalszym ogniwem tego samego szeregu będzie wiersz Adama Pajgerta *Do Karola Balińskiego* biorący za motto słowa: Smutno nam, Boże! (*Poezje Adama Pajgerta*. Lwów 1876; s. 240).
- ⁴³ K. Wróblewski: *Kornel Ujejski*, s. 22.
- ⁴⁴ Kornel Ujejski: *Pisma wybrane*. Wyboru dokonał, wstępem i przypisami opatrzył A. Jopek. Kraków 1955, t. I, s. XIX–XX, XXII–XXIII, LVII, CXXVII, CXXXI.
- ⁴⁵ Jak to Władysław Waga wyraził w wierszu:

Ty roznamiętnisz duszę za młodu,
Dziecko z Kordianem wybiega już
Na cmentarz, w ciemne jodły ogrodu
I tam przysięga żyć dla narodu,
Co się jak kolos zwałił śród burz.
Albo w ruinach pośród rozwalin,
Kiedy w noc jasną o lirach śnieę,
Błada Alina w wianuszkach z kalin
Liliowa cała — śród woni malin
Cichym szelestem budziła mię.

A. Jopek zaznacza, że ślady Kordiana dadzą się odszukać już w najwcześniejszych utworach Ujejskiego (op. cit., s. XI).

- ⁴⁵ Stosunek Ujejskiego do Słowackiego znalazł też wyraz w tym, że Ujejski swego pierwszego syna nazwał Kordianem, a córkę Lilią — podobnie jak Stattler syna nazwał Juliuszem. (M. Jastrun: *Spotkanie z Salomeą*. Warszawa 1951; s. 107–108; też K. Wróblewski: *Kornel Ujejski...*, s. 149, A. B. Brzostowski: *Ci, których znałem*. Warszawa b. d., s. 20 oraz F. Hoesick: *Juliusz Słowacki (1809–1849). Biografia psychologiczna*. Kraków–Warszawa 1897; t. III, s. 366. Istnieniu poważniejszego wpływu Słowackiego na twórczość Ujejskiego zaprzecza A. Bądzkiewicz (*Kornel Ujejski. Zarys biograficzno — krytyczny*, s. 152 i n.)
- ⁴⁶ K. Ujejski: *Poezje*. Lipsk 1866; t. II, s. 126. Komentarz do tego wiersza przynoszą prace: A. Bądzkiewicz: *Kornel Ujejski. Zarys biograficzno-krytyczny*, s. 151; K. Wróblewski: *Kornel Ujejski...*, s. 89; K. Wyka: *Matejko i Słowacki*. Warszawa 1953; s. 42–43.
- ⁴⁷ J. Kasprzowicz: *Liryka Teofila Lenartowicza*. „Pamiętnik Literacki“ r. 1905, IV, s. 152 i n.
- ⁴⁸ J. Maciejewski: *Ostatni pomysł dramatyczny Juliusza Słowackiego. Ustalenie*

- układu dzieła. „Pamiętnik Literacki“ r. 1954, XLV, s. 355. Też *Słowacki w Wielkopolsce*, s. 201 i n.
- ⁴⁹ Tamże, s. 207–208.
- ⁵⁰ *Poezje. Poznań 1862*; s. 38 i n.
- ⁵¹ *Na grobie Juliusza Słowackiego*. „Świt“ Lwów r. 1857, nr 23, s. 3; „Pszczoła“ Warszawa r. 1861, nr 88, s. 1–2 (w artykule redaktora pisma Al. Niewiarowskiego o Słowackim).
- ⁵² K. Wróblewski: *Kornel Ujejski . . .*, s. 147; też *Pisma Felicji z Wasilewskich Boberskiej*, s. 258 i n.
- ⁵³ *Pisma Felicji z Wasilewskich Boberskiej*, s. 283.
- ⁵⁴ *Kropie Czary. Poezje. Spisał i wydał Ernest Buława*. Lipsk 1865; s. 47; *Poezje studenta*. Lipsk 1863.
- ⁵⁵ *Juliusz Słowacki w poezji polskiej (Antologia poetycka)*. Ułożył Wiktor Hahn. Wrocław 1955; s. 28.
- ⁵⁶ „Dziennik Literacki“ r. 1863, nr 59, s. 466.
- ⁵⁷ *Juliusz Słowacki w poezji polskiej*, s. 46–47.
- ⁵⁸ Tamże, s. 37–40.
- ⁵⁹ *Poezje Antoniego Zaleskiego*. Wydał Hugo Zathay. Lwów 1867; s. 74 (wiersz z 2 stycznia 1866 r.).
- ⁶⁰ *Pamięci Juliusza Słowackiego*. „Tygodnik Naukowy i Literacki“ r. 1866, nr 15, s. 142. Wiersz ten zwyciężył 1866 r. w konkursie na najlepszy wiersz poświęcony Słowackiemu.
- ⁶¹ *Wspomnienie o nim*. „Niezabudka, Pismo zbiorowe.“ Bendlikon 1865; s. 85.
- ⁶² *Małe i wielkie. Fragment z obszerniejszych studyów Juliusza Starkla*. Album Lwowskie, s. 187.
- ⁶³ *Czarna skała, ułomek spod stóp „Beniowskiego“*. „Dziennik Literacki“ r. 1860, nr 84, s. 667 (*Czarna skała* wyszła też samodzielnie we Lwowie w 1862 r.). *Pisma pośmiertne Juliusza Słowackiego*. „Dziennik Literacki“ r. 1866, nr 20, s. 317.
- ⁶⁴ np. *Kadmea. Ustęp z dziejów greckich. Poezje Adama Pajgerta*. Wydanie pośmiertne staraniem rodziny. Lwów 1876; t. I, s. 5; Michał Bałucki: *Poezje. Wydanie drugie powiększone*. Kraków 1887; s. 211, wiersz p. t. *Spod Cheronei*, napisany w r. 1862 (wydrukował go też „Dziennik Literacki“ r. 1863, nr 33, s. 259); wstępny wiersz M. Romanowskiego do młodzieży w piśmie „Czytelnia dla młodzieży“ r. 1861, nr 1, s. 1.
- ⁶⁵ „Wytrwałość. Dziennik narodowy, polityczny i literacki,“ Bruksela r. 1865, nr 1. Cytuję za K. Wyką: *Matejko i Słowacki*, s. 44.
- ⁶⁶ *Z Konarskich Zofia Bukowiecka. Życie i prace przez Julię Kisielewską*. Warszawa 1923; s. 18.
- ⁶⁷ W dziełach Pawlikowskiego np. w powieści *Baczmaha* czy poemacie *Pamiętnik Pieśniarza* (Lwów 1856) będziemy mieli prawdopodobnie również do czynienia z reminiscencjami ze Słowackiego. Pawlikowski korespondował z Norwidem o Słowackim (Cypryan Norwid: *Pisma do dziś odszukane*. Warszawa 1937; t. 8, s. 327).
- ⁶⁸ St. Lam: *Mieczysław Romanowski. Zarys biograficzno-krytyczny na podstawie źródeł rękopiśmiennych*. Lwów 1913; s. 25.
- ⁶⁹ Tamże, s. 58.
- ⁷⁰ F. Hoesić: „*Sila fatalna*“ *poezji Słowackiego*, s. 20–23; zob. też E. Zoryan: *Poezje Mieczysława Romanowskiego*. „Tygodnik Ilustrowany“ r. 1884, III, nr 76, s. 383.
- ⁷¹ St. Lam: *Mieczysław Romanowski . . .*, s. 65.

- ⁷² List do Józefa Komierowskiego z 30 września 1848 r. (*Dziela*. Wrocław 1949; t. XII, s. 306). Zob. T. Mikulski: *Spotkania wrocławskie*, s. 205; W. Hahn: *Juliusz Słowacki w 1848 r.* Wrocław 1948, odbitka ze „Sobótki“ r. 1948, s. 78–114.
- ⁷³ „Wyrwałość“ Bruksela r. 1865. Cytuję za K. Wyką: *Matejko i Słowacki*, s. 44–45.
- ⁷⁴ *Słowacki i Komierowski . . . Skreślił L. Méyet*. Warszawa 1909; s. 10 i n.
- ⁷⁵ Tamże.
- ⁷⁶ W. Marrené – Morzkowska: „*Cyganeria Warszawska*.“ Warszawa 1905; s. 136.
- ⁷⁷ J. Narzyski: *Ojczym*. Opracował Zb. Żabicki. Wrocław–Kraków 1958; „Biblioteka Narodowa“ Seria I, nr 168, s. VIII.
- ⁷⁸ Tamże, s. XVI.
- ⁷⁹ „Tygodnik Ilustrowany“ r. 1861, nr 87, s. 190.
- ⁸⁰ K. Wóycicki: *Asnyk wśród prądów epoki. (Materiały i opracowania). Próba bibliografii pism Asnyka*. Warszawa 1931; s. 7, 111.
- ⁸¹ Tamże.
- ⁸² „Tydzień, dodatek literacki do „Kurjera Lwowskiego“ r. 1897, nr 32.
- ⁸³ *My i oni. Obrazek współczesny narysowany z natury przez B. Bolesławitę*. Poznań 1865; s. 262.
- ⁸⁴ M. Bałucki: *Przebudzeni. Pisma wybrane*. Kraków 1956; t. I, s. 240, 241.
- ⁸⁵ Patrz s. 98 niniejszej pracy.
- ⁸⁶ „Dziennik Literacki“ r. 1866, nr 47, s. 740.
- ⁸⁷ „Przegląd Polski“ r. 1867, IV, s. 464. Kontekst co prawda może nasuwać różne skojarzenia, zdaje się jednak, że sąsiedztwo takich nazwisk jak Szekspir lub Goethe świadczy o dodatniej ocenie.
- ⁸⁸ F. Hoesick: *O zapomnianych pismach Asnyka nieobjętych żadnym z wydań zbiorowych. Przyczynek do dziejów twórczości El. . . yego*. „Przewodnik Naukowy i Literacki“ XLII, z. I, s. 198. Powieść *Panna Leokadia* drukował w r. 1868 „Dziennik Literacki“. Podobnych odwoływań się do Słowackiego lub zwrotów czerpanych z jego dzieł jest w powieści sporo. W późniejszych utworach Asnyka możemy ich znaleźć jeszcze więcej, tak samo jak w późniejszych utworach Bałuckiego, Jeża i wielu innych pisarzy.
- ⁸⁹ F. Hoesick: „*Sila fatalna*“ poezji Słowackiego, s. 165. K. Czachowski: *Henryk Sienkiewicz*. Warszawa 1931; s. 28.
- ⁹⁰ K. Chłędowski: *Pamiętniki*. Warszawa 1951; t. I, s. 111.
- ⁹¹ „Czytelnia dla młodzieży“ r. 1861, nr 7, s. 56.
- ⁹² *Z pamiętników Bronisławy Wolskiej. Królowi Duchowi na dniu powrotu Teatr im. J. Słowackiego*.
- ⁹³ Tamże. Zob. też J. Got: *Antonina Hoffmann i teatr krakowski jej czasów*. Warszawa 1958.
- ⁹⁴ J. Got, J. Szczublewski: *Helena Modrzejewska*. Warszawa 1958; s. 8, 19, 71 i inne.
- ⁹⁵ *Dziela Juliusza Słowackiego*. Wydał dr Henryk Biegeleisen. Lwów 1894; s. IV.
- ⁹⁶ F. Hoesick: „*Sila fatalna*“ poezji Słowackiego, s. 202.
- ⁹⁷ „Stadło“ r. 1849, nr 7, s. 49.
- ⁹⁸ Sewer (Ignacy Maciejowski): *Dziela wybrane*. Kraków 1955; t. VII, s. 158 i inne. Zob. też St. Pigoń: *Na drogach i manowcach kultury ludowej. Szkice*. Lwów 1939;
- ⁹⁹ Z. Wasilewski: *Od romantyków do Kasprowicza*. Lwów 1907; s. 166. Określenia „poeta gardzący tłumem“ używa St. Matuszewski powtarzając je za przeciwnikami poety. (*Sprawozdanie dyrekcji c. k. gimnazjum w Wadowicach za rok szkolny 1909*).

Wadowice 1909; s. 1). Wyras „tłum“ nabrał jednak w okresie Młodej Polski innego znaczenia niż w czasach Słowackiego; ten rzeczywiście gardził tłumem — szlacheckim.

¹⁰⁰ Z. Wasilewski: op. cit., głównie rozdziały: *Spór o Słowackiego jako zagadnienie nauki i kultury* oraz *Kult poety*.

XI

¹ „Przegląd Poznański“ r. 1847, t. IV, s. 106, 155. Sądom o Księdzu Marku zarzucił stronniczość E. Dubanowicz w artykule *Słowackiego Książd Marek*: „Ciekawe i niemal wyjątkowe u Słowackiego zdarzenie, że dwaj pierwsi, bliżsi mu czasem krytycy [Libelt i Bałucki] wyrażają się o utworze z wielkim zachwytem, a nierzadko, mimo braku znajomości nauki Towiańskiego, wnikają tak głęboko w intencje poety, że i dzisiaj je w wielu miejscach przyjąć trzeba — następni zaś krytycy [Małecki i Tarnowski] nie tają niechęci i uprzedzenia wobec tego utworu Słowackiego.“ („Pamiętnik literacki“ r. 1904, s. 226).

² B. Gubrynowicz: *Antoni Małecki (1621–1813)*. Lwów 1920, s. 243.

³ Małecki: *Juliusz Słowacki, jego życie i dzieła*. Lwów 1901; wyd. III, t. III, s. 98.

⁴ B. Gubrynowicz: op. cit., s. 174.

⁵ *Księga zbiorowa ofiarowana K. Wł. Wójcickiemu*. Warszawa 1862; s. 49: *Młodość Juliusza Słowackiego*.

⁶ *Album Lwowski*, s. 17: *Kilka słów o Maryi Stuart Juliusza Słowackiego*.

⁷ „Biblioteka Ossolińskich.“ Poczet Nowy. Lwów 1862; t. I, s. 44: *Juliusza Słowackiego Podróż do Włoch i Ziemi Świętej*. Recenzent „Dziennika Literackiego“ piszący o „Bibliotece Ossolińskich“ stawia Małeckiemu ostry zarzut pytając się „na co to ma być drukowanym w „Bibliotece Ossolińskich“? Przecież roczniki „Biblioteki Ossolińskich“ nie mają służyć za miejsce anonsów i reklam dla później wyjęt mających dzieł? („Dziennik Literacki“ r. 1862, nr 78, s. 625). Zarzut to o tyle niesłuszny, że monografia wyszła z druku dopiero cztery lata później — a publiczność domagała się wiadomości o poecie.

⁸ „Tygodnik Poznański“ r. 1863, s. 106 i n.

⁹ *Dzieła Józefa Szujskiego*, t. I, s. 155.

¹⁰ *Z roku 1866. Rachunki przez B. Bolesławitę*. Poznań 1867; s. 230, 234, 235. Należy pamiętać, że w okresie pisania *Rachunków* Kraszewski przeciwstawia się już wyraźnie ruchom rewolucyjnym. Jeśli parę lat wstecz napisany cykl powieści „powstańczych“ pod wspólnym tytułem *Obrazki współczesne narysowane z natury* — a chodzi nam tu przede wszystkim o pierwsze z nich: *Dziecię starego miasta*, *Szpieg* i *Para czerwona* — głosił idee, których Jez nie wahał się nazwać „rewolucyjnymi na wskroś, na wylot“, to jednak już „w r. 1865 zmieniły się całkiem poglądy Kraszewskiego“. (W. Danek: *Publicystyka Józefa Ignacego Kraszewskiego w latach 1859–1872*. Wrocław 1957; s. 88). Porównaj też A. Kraushar: *Józef Ignacy Kraszewski i redakcja czasopisma „Ojczyzna“ w Lipsku. Fragment z roku 1864*. „Przegląd Historyczny“ XIV r. 1912, s. 367; W. Danek: *Droga Kraszewskiego do pisania „Rachunków“*. „Pamiętnik Literacki“ XLII r. 1956, z. 1–2, s. 26, 47 i n.

¹¹ P. Chmielowski: *Dzieje krytyki literackiej w Polsce*. Warszawa 1902; s. 342. Podobny pogląd na funkcję monografii wyraził też Wł. Łoziński („Dziennik Literacki“ r. 1867, nr 52, s. 821).

- ¹² *Juliusz Słowacki. Jego życie i dzieła w stosunku do współczesnej epoki przez Antoniego Małeckiego*. Lwów 1866; t. I, s. XIII, XIV.
- ¹³ *Kobiety dramatów Słowackiego przez Michała Bałuckiego*. Kraków 1867; s. 62.
- ¹⁴ *Wszystkie pisma Cypryana Norwida*, t. IX, s. 63 i n.
- ¹⁵ Tamże, s. 68.
- ¹⁶ *Myśli Narcyzy Zmichowskiej. Zebrała Ella*. Warszawa 1901; s. 183.
- ¹⁷ A. Małcki: *Juliusz Słowacki...*, t. II, s. 309.

XII

- ¹ *Dzieła Juliusza Słowackiego*. Wydał dr Henryk Biegeleisen. Lwów 1894; t. I, s. IV.
- ² np. F. Ho es i c k : „Siła fatalna“ poezji Słowackiego, s. 196; *Studia i szkice z dziejów literatury polskiej*. Skreślił Piotr Chmielowski. Kraków 1889; s. 253.
- ³ *Pamiętnik Zjazdu historyczno-literackiego im. J. Słowackiego we Lwowie*. Lwów 1910; s. 26.
- ⁴ *Dwa odczyty profesora Stanisława hr. Tarnowskiego miane w Poznaniu dnia 4 i 6 stycznia 1881 r.* Poznań 1881; odbitka z „Kurjera Poznańskiego“, s. 1, 4, 7, 25, 36.
- ⁵ J. Starnawski: *Przegląd badań nad Słowackim w latach 1945–1957. Teksty i opracowania*. „Roczniki Humanistyczne“ r. 1959, VII, 1, s. 219.
- ⁶ „Wola“ r. 1871 Lwów, nr 3, s. 44. Autor artykułu Aleksander Jabłonowski zaznaczył później (*Pisma Aleksandra Jabłonowskiego*. Warszawa 1913; t. VII, s. 393), że taką ocenę *Balladyny* napisał już w r. 1866 dla „Dziennika Literackiego“. O szekspirowskich reminiscencjach w *Balladynie* i *Lilli Wenedzie* pisał A. Pajgert w artykule: *Uwagi nad tragedią nowoczesną z powodu Szyllera „Intrygi i miłości“* („Dziennik Literacki“ r. 1860, nr 54, s. 430).
- ⁷ S. Tarnowski: *Dwa odczyty...*, s. 39, 67.
- ⁸ S. Tarnowski: *Studia do historii literatury polskiej. Wiek XIX. Rozprawy i sprawozdania*. Kraków 1895; t. I, s. 114. Sąd Tarnowskiego o *Mazepie* wywołał replikę. „Niewiele mielibyśmy dzieł w całej europejskiej literaturze tak znakomitej wartości jak Słowackiego *Mazepa* i niepodobna nam zgodzić się na twierdzenie jednego z lepszych naszych krytyków, że tragedia ta jest podrzędnym utworem Słowackiego.“ („Kalina“ Kraków r. 1870, nr 2, s. 7). Podobną opozycję wywołała praca Tarnowskiego: *Z doświadczeń i rozmyślań*. Kraków 1891. Przeciw jego poglądom społecznym i przekręcaniu przezeń faktów występują: *Dwie opinie. Odpowiedź „Nowej Reformy“ na książkę Stanisława hr. Tarnowskiego p. t. Z doświadczeń i rozmyślań*. Kraków 1891; *Nieco o Stanisława Tarnowskiego Doświadczeniach i rozmyślaniach przez Leszka Dunina Borkowskiego*. Budapeszt 1892.
- ⁹ St. Tarnowski: *Studia...*, t. I, s. 148, 200.
- ¹⁰ St. Tarnowski: *Zygmunt Krasiński*. Kraków 1892; s. 537.
- ¹¹ St. Tarnowski: *Profesora Małeckiego Juliusz Słowacki*. „Przegląd Polski“ r. 1867, Październik, z. IV, s. 283.
- ¹² Tamże, s. 55, 389, 415.
- ¹³ Tamże, s. 39.
- ¹⁴ St. Tarnowski: *Zygmunt Krasiński*, s. 537, 542.
- ¹⁵ Tamże, s. 552.
- ¹⁶ „Dziennik Literacki“ r. 1860, nr 57, s. 449. O „bluszczowatości“ Słowackiego pisał też Wł. Łoziński, którego poglądy na Słowackiego w niektórych punktach zgadzają się z poglądami Szujskiego i Tarnowskiego („Dziennik Literacki“ r. 1867, nr 52, s. 821.)

- ¹ *Dzieła Juliusza Słowackiego. Wydał dr Henryk Biegeleisen*, t. VI, s. 464. Współbrzmia z tym słowa W. Feldmana: „...niezczędono mu ‚zboczeń‘ ‚niedojrzałości‘, ‚obłądu‘.“ (W. Feldman: *Współczesna literatura polska 1880–1901*. Warszawa 1903; s. 382).
- ² F. Hoesick: „*Sila fatalna*“ *poezji Słowackiego*, s. 5.
- ³ Z. Krasieński: *Dzieła. Pod redakcją Leona Piwińskiego, z przedmową Manfreda Kridla*. Warszawa 1931; t. I, s. V.
- ⁴ Po roku 1848 można było drukować utwory Słowackiego i prace o nim w Galicji, po 1856 nawet w Królestwie, ale dla cenzury zaborców był on autorem niepożądanym, niebezpiecznym radykałem. Jeszcze pod koniec XIX stulecia pisze warszawski korespondent „Petersburskich Wiadomości“: „... w poezjach zaś Mickiewicza mniej jest ducha rewolucyjnego niż w utworach Słowackiego“ (S. K a w y n : *Ideologia stronnictw politycznych w Polsce wobec Mickiewicza 1890–1898*. Lwów 1937; s. 133).
- ⁵ Dla przedstawicieli galicyjskiej konserwy w Wiedniu Słowacki był „rewolucjonista, jakimś nie odpowiadającym ich humorom ‚ludowcem‘“ (K. Chłędowski: *Pamiętniki*. Wrocław 1951; t. II, s. 98).
- ⁶ Józef Tretiak: *Juliusz Słowacki*. Kraków 1904; t. I, s. 184.
- ⁷ Z. Wasilewski: *Mickiewicz i Słowacki*, s. 220.
- ⁸ Tamże.
- ⁹ Z. Wasilewski: *Spór o Słowackiego jako zagadnienie nauki i kultury*. Lwów 1905; s. 8–9.
- ¹⁰ „Książka“ r. 1903, III, s. 401. Podobnie W. Hahn: *Profesor Tretiak o Słowackim*. Lwów 1905; oraz wiele innych głosów w „Pamiętniku Literackim“ i innych czasopiśmie ówczesnych.
- ¹¹ M. Kridl w publikacji: *Cieniom Juliusza Słowackiego Rycerza Napowietrznej Walki która się o narodowość naszą toczy*. Lwów 1909; s. 2–3.
- ¹² Z. Wasilewski: *Mickiewicz i Słowacki*, s. 242, 244.
- ¹³ J. Tretiak: *Juliusz Słowacki*, t. II, s. 498.
- ¹⁴ A. Kraushar: *Sława między obcymi*. „Kurjer Warszawski“ r. 1909, nr 1, s. 21.
- ¹⁵ *Dzieła Juliusza Słowackiego. Wydał dr Henryk Biegeleisen*, t. V, s. 406–419.
- ¹⁶ np. nr 10 i 39.
- ¹⁷ *Korespondencja Karola Estreichera z Marią i Felicjanem Faleńskimi. Z autografu wydała i komentarzem opatrzyła Jadwiga Rudnicka*. Wrocław 1957; s. 157.
- ¹⁸ „Przegląd Humanistyczny“ r. 1958, nr 6(9), s. 157.
- ¹⁹ A. Sieroszewski: *Słowacki na Węgrzech (1847–1858)*. „Przegląd Humanistyczny“ r. 1959, nr 5(14), s. 139.
- ²⁰ E. Jelínek: *Zaleski i Słowacki w literaturze czeskiej*. „Kłosy“ r. 1878, II, s. 339; tenże: *Słowackiego Mazepa w Pradze*. „Kłosy“ r. 1879, II, s. 63; *Poezye Słowackiego. Przełożył O. Mokryj*. „Przegląd Polski“ r. 1880, II, s. 124–128.
- ²¹ A. Bełcikowski: *Ze studiów nad literaturą polską*. Warszawa 1886; s. 403, 404.
- ²² Tamże, s. 405.
- ²³ J. Kasprowicz: *Publicystyka*. Kraków 1958; s. 290.

- ¹ *Profesora Małeckiego Juliusz Słowacki*, s. 425 i n.
- ² Nie można się zgodzić ze St. Kozickim uważającym Krasińskiego za „wyziźciela ducha pochodzącej ze szlachty inteligencji polskiej będącej warstwą kierowniczą narodu” (St. K o z i c k i : *Dziedzictwo polityczne trzech wieszczów*. Warszawa 1949; s. 304). Za kogo owa inteligencja Krasińskiego uważała najlepiej świadczą wypowiedzi w „Dzienniku Literackim” i inne przytoczone w niniejszej pracy.
- ³ Świadczą o tym jego dzieła, np. *Grób Agamemnona, Fantazy, Odpowiedź na Psalm*, świadczą jego listy (*Dzieła*, t. XIII, s. 561–563). Świadczy o tym również wypowiedź C. N o r w i d a (*O Juliuszu Słowackim . . .*, Paryż 1861; s. 96) i J. R e i t z e n h e i m a (*Juliusz Słowacki*, s. 16). Wszystkie te wypowiedzi stwierdzają powiązanie dzieł Słowackiego z wydarzeniami w kraju. Jeśli idzie o *Fantazego* — nowsze badania coraz wyraziściej wskazują na krajowe źródła leżące u genezy dzieła (np. J. K l e i n e r : *Juliusz Słowacki. Dzieje twórczości*. Warszawa 1923; t. III, s. 261; wstęp J. S k ó r n i c k i e g o do *Fantazego*. Warszawa 1953; s. 31 i n.; M. I n g l o t : *U źródeł „Fantazego”*. Zeszyty Naukowe UJ nr 5, Filologia, Kraków 1955, s. 86–111).
- ⁴ *Z roku 1868. Rachunki przez B. Bolesławitę*, s. 778.
- ⁵ „Dziennik Literacki” r. 1860, nr 98, s. 783.
- ⁶ „Niewiasta” r. 1862, nr 13, s. 100.
- ⁷ Z. W a s i l e w s k i : *Od romantyków do Kasprowicza*. Lwów 1907; s. 165.
- ⁸ St. P i g o Ń : *Własny dramat Słowackiego*. „Życie i myśl” r. 1950, nr 7/8, s. 702.
- ⁹ L a m b r o [Andrzej Niemojewski]: *Juliusz Słowacki*. Lwów 1902; s. 11.
- ¹⁰ J. K o m i e r o w s k i : *Moje stosunki z Towiańskim i towiańczykami*. Paryż 1856; s. 65.
- ¹¹ J. S t a r n a w s k i : *Słowacki we wspomnieniach współczesnych*, s. 169, 170. Też W. M a r r e n é — M o r z k o w s k a : „*Cyganeria Warszawska*”, s. 136.
- ¹² „Dziennik Literacki” 1866, nr 20, s. 317.
- ¹³ *Słowacki w poezji polskiej*, s. 48–49.
- ¹⁴ Tamże, s. 20.
- ¹⁵ W recenzji *Księdza Marka* w „Dzienniku Domowym” Poznań r. 1844, nr 6–9.
- ¹⁶ J. R e i t z e n h e i m : *Juliusz Słowacki . . .*, s. 19.
- ¹⁷ J. K l e i n e r : *Patriotyzm Słowackiego*. „Biblioteka Warszawska” r. 1906, I, s. 90 (rozszerzone w książce J. K l e i n e r : *Studia o Słowackim*. Kraków 1910; rozdział pierwszy); J. W i ś n i o w s k i : *Wieszcz — patriota. Szkic jubileuszowy. Sprawozdanie dyrekcji prywatnego gimnazjum żeńskiego im. Królowej Jadwigi w Krakowie*. Kraków 1909; s. 3–16; M. S o k o l n i c k i : *Juliusz Słowacki wychowawcą narodowym*. Kraków 1909; St. M a t u s z e w s k i : *Kilka słów o sprawie Słowackiego i jego stanowisko w społeczeństwie polskim. Sprawozdanie . . .*, Wadowice 1909; s. 19.
- ¹⁸ St. M a t u s z e w s k i : *Kilka słów . . .*, s. 29.
- ¹⁹ „Dziennik Literacki” r. 1866, nr 32, s. 510.
- ²⁰ *Listy Wojciecha Cybulskiego do Wacława Hanki (1840–1847)*. Poznań 1894; s. 24.
- ²¹ A. B e ł c i k o w s k i : *Ze studiów nad literaturą polską*. Warszawa 1886; s. 403.
- ²² „Gazeta Codzienna” r. 1859, nr 268, s. 5.
- ²³ *Encyklopedia Powszechna*. Warszawa 1866; t. XXIII, s. 624.
- ²⁴ *Z roku 1867. Rachunki przez B. Bolesławitę*, s. 295.